౧ శ్రీ గణేశాయ నమః॥ శబ్దం లక్షయతి। ఉపజీవ్యోపజీవకభావసంగత్యా శబ్దం నిరూపయ
తి తద్ధర్మైః। అత్ర జన్యాయమానశబ్దస్య శబ్దప్రమాణతయా శబ్దే ఉపమానోపజీవకత్వాభావా
దుపమితేశ్శాబ్దబోధరూపఫలయోస్సంగతిర్బోధ్యా। తథాహి। శక్తిపరిచ్ఛిత్తిరేవోపమితిః। తస్యాశ్
చ శాబ్దబోధోపజీవ్యత్వేన ఫలయోరుపజీవ్యోపజీవకత్వసంభవః। తాదృశసంగతేశ్చ ఫలని
ష్ఠత్వేపి స్వాశ్రయకరణత్వాపత్తికపరంపరాసంబంధేన కరణనిష్ఠత్వాత్కరణయోరనంతరాభి
ధానప్రయోజకత్వం। శబ్దజన్యస్య సప్రమాణత్వం నైకత్వే నవేనవత్వే తూపమితేః శక్తపద
విషయకత్వేన శబ్దప్రమాణతయాత్ర ప్రమోపమానజనకత్వసాధర్మ్యతత్తయోస్స్వరూ
పయోరపి సంగతిరితి మంతవ్యం। మూలే ఆప్తవాక్యం శబ్ద ఇతి। శబ్ద ఇతి లక్ష్యనిర్దే
శః ప్రమాణశబ్ద ఇతి తద్ధర్మః। ఆప్తవాక్యమితి లక్షణం। భవతి పాపయుక్సాంసింవతేత్యా
దిశబ్దైః ఆప్తోక్తవాక్యం। నతు వక్త్రానాసింవతి తాదృశశబ్దైః। తదుచ్చారణకర్మణః యథా

ర్థస్య వక్తృత్వయా హ్యాప్త(ఘ్ర)త్వాభావాత్ ప్రకృతవాక్యార్థగోచరయథార్థజ్ఞానజనకత్వం ప్రమాణ తాపే
త్వమితి తు నిష్కర్షః। వాక్యప్రయోగ్యవాక్యార్థజ్ఞానస్య పౌరుషేయత్వప్రసంగతః। స్వోడ
హితత్వమసౌ। విహాయాం సకమ●తే నిరాసకత్వే నాస్త్రే వమూలమవతారయితుముత్త
స్మృతసాధారణశక్తిపదార్థమాహ। అర్థస్మృతిజనకత్వేతి। శాబ్దబోధజనకార్థస్మృతి
త్వానుకూలోపస్థితిపదోపస్థితిరూపార్థయోః సంబంధశక్తిరిత్యర్థః। అనుకూలో
హి ప్రయోజకత్వం। తత్ర కారణతావచ్ఛేదకే పదపదార్థసంబంధే వ్యుత్పత్తిం। ఉపస్థితిప
దతదర్థయోరనన్యసంబంధకారణాయామనుకూలాంతం వివక్షితార్థకం। అనన్యసంబంధిజ్ఞాన
సాదర్థస్మృతిజనకత్వేపి శాబ్దబోధజనకస్మృతిజనకత్వాభావాత్। అర్థస్మృతిత్వానుకూల
సాదృశ్యాదిసాధారణాద్విశేషణమితి ధ్యేయం। పదార్థాంతరమితి। తత్తత్పదార్థతావచ్ఛే
దకాభావకలాండవదిత్యర్థః। తేనాతిరిక్తపదార్థస్యానేనమతే ప్రసక్తేపి నవ్యోక్తిః

టీపికార్థః

౧ శంకతే। నన్వితి। అనుమితశ్రుతేరేవేతి। అత్రాయమాశయః। శ్రుతేర్వేదబోధితకర్తవ్యతాకః స్మృత్యా
కర్తృరూపవశిష్టానాం విధేయ[illegible] ప్రవిష్టత్వేపిత్తదం తద్భాగ్వేనావిధేయత్వాచ్చ
పగంతవ్యేతేతచ్ఛ్యేతేరనుమితేతి పూర్వమనిర్ధార్యేత్। ఏతేన వహ్న్యాదిసాధ్యకానుమితి
విషయతా మహానాయవహ్న్యాదికమనుమిమ ఇతి వ్యవహారాభావేన శ్రుతావనుమితత్వే వ్య
వహారః కథమితి శంకా నేదనిష్టా। శ్రుతౌ విధేయతాఖ్యాపకతేన। తద్విశేషవ్యవహారేఖ్యాదకాభా
వాత్। ఏవకారో ర్వ్యవర్తకః। తేన మంగళం కర్తవ్యమిత్యస్య సమాప్తిసంకల్పాదిత్యనుమానస్య
ప్రమాణాంతరసాపేక్షసత్ప్రతిరితి। అన్యే తు పద్మోదిత కర్తవ్యతాకర్తృసంబంధేన శ్రు
తేరేవ సాధ్యతా। అగ్నిష్టోమాదస్యౌ ష్ట్రివతాత్ప్రయోజనం తవం చశ్రుతేరనుమితత్వాప
పత్తిరితాన్వయః॥ అలౌకికేతి। విధిముం తరాగాదిప్రాప్తత్వినైతద్ధర్మః। అవగతేతి। ధర్మశాస్త్రవి
హితైతద్ధర్మః। అవగతేతి। ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధత్వద్ధర్మః శిష్టేతి। వేదార్థతత్త్వజ్ఞానేన వ
తథాహాత్యాదినా వద్ధ్యమానా[illegible]మాన ప్రాంశసాపిప్యర్థః

ఆహారపాదమనంతర్భావ్య విషయత్వోక్తౌ తస్యోపాత్తోపదేశ్యతయా విషయత్వస్య స్వర్గాదిఫలే సాంబ
రూపే సత్వాత్ తద్వ్యావృత్త్యై ఆహారేతి భావః॥

విహితకర్మకాలీనత్వమిత్యర్థః। వేదోక్త్రాపిసాదిత తన్నిబోద్ధే అతివ్యాప్తివారణాయ త్వేతిందాం తత
త[illegible]ం। ఆహారవిషయత్వాదితి। ఆహారః కల్పితః తత్సాధ్యః వల్లభ నియామకవిషయత్వాసంబం
ధేన హేతుత్వాదివాదగ్రస్తేతి విషయత్వస్య హేతుత్వే సుధానవనమితి భావః। యద్యాగ్రేమంహో
హేతువిశేషణప్రయోజనమహాభైరాజనాదావిత్యాదినా। ననుత్తరాః త్రావణేత్యాహారవి
షయత్వస్యైవ హేతుతాస్తు। అత ఆహ ఆహారవిషయత్వాద్యేవ హేతూరసత్వేన వ్యభిచారః సం
భవాదిత్యాశం కర్మ[illegible]ఇత్యాపత్త్యాపరిహరతి కోంశ్మేపదమితి। జలతాడనాదావశ్వహ్రాహార విషే
విషయత్వే హేతూరసత్వం సద్భిడయతే। న కేవలం తానితి స్వర్గాదిఫలే వ్యభిచారవారణాయ స్వర్గరూపే
హారవిషయత్వేతి విధేయతయాహారవిషయత్వాద్ధేరితి సంక్షేపః। తత్కర్తృపదస్యార్థో
పాధేర్జ్ఞప్తం హారయితుం త్రవ్యాదిసాధారణలక్షణాంని కృత్తి తత్కర్మత్వం తదితి। ఉపాదా
నరూపసంగ్రహస్యాసంభవాదాహ। సంక్షేపేణేతి। స్వరూపకథనం ప్రురూపజ్ఞానానురూ
తం వసాక్షరూపత్వాగ్నీతేల స[illegible]త్వంయా విషయత్వేపి ఆహారపదేరాపాదానె
ఆహారవిషవిషయత్వాదిత్యస్యేతాదర్శార్థస్వీకారేణావిధేయతయోక్తేతి విషయత్వాభావేన స్వర్గాదిఫలేన వ్యభిచారాభ్యా

3 లక్షణజ్ఞః। ఏతావతా ద్రవ్యాదిపదార్థాః విషయాః। పదార్థతత్త్వావధారణం ప్రయోజనం।
సంబంధశ్చ ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావః। పదార్థతత్త్వావధారణాదౌ వేదాదిరాశేతి। చతు
ష్టయం ప్రస్తావప్రవృత్త్యంగం సూచితం। షష్ఠీతత్పురుషః। ప్రమవారణాయాహ। సం
న నేతి। సుఖబోధరూపప్రయోజనస్యావగమేపితస్య సత్త్వః శిథిలైతద్గ్రంథరచనప్రయో
జనాకాంక్షా నశామ్యతీత్యాశయేనావతారయతి। ద్రవ్యేతి। తేషాం ద్రవ్యాదిగ్రంథానాం
మూలే సప్తపదార్థా ఇతి। ద్రవ్యత్వాదిరూపాయె సప్రాపాధయుక్తిస్త ... తతః పదార్థా ఇత్యస్య
ర్థః। అత్ర సప్తత్వముపలక్ష బుద్ధివిశేషయత్వరూపం। ఏవమేవాగ్రిమగ్రంథస్యాపి వ్యయన
వసానమవసేయం। నను సామాన్యపదార్థజ్ఞానస్య విశేషజిజ్ఞాసాం ప్రతిహేతుత్వేసా
మాన్యలక్షణకథనానంతరమేవ విభాగో యుక్తః। తథావ మూలే కథమాదౌ విభాగ ఇతి స్వా
నతాం పరిహరతి। పదసైతి। అర్థః। అభిధేయః। ~~...~~ పదసంబంధేత్యభిధావిషయ

సప్తత్వ పుష్ప వృత్త స్వర

ష్టే సతి లాఘవేన పదసంబంధిత్వం శక్యతావచ్ఛేదకతాపి దాహ। అభిధేయత్వమితి। ఏతేనాంతత్వే
తద్ఇతి శేషః। తథా చ న నానార్థే నత్రైతి భావః। విభాగాదివత్ పదార్థతావ్యాప్యాంతరధర్మ। పురస్కారేణ ధర్మిప్ర
తిపాదనాదివ। అభిధేయసంఖ్యా వ్యవచ్ఛేదార్థం తాదిత్రి। తాదృశసంఖ్యా నిషిద్ధనిర్దిష్టల కతాదితద్ధ
ర్మాః। ఉద్దేశ్యవిధేయభావస్థలే ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకే విధేయవ్యాప్యత్వజ్ఞాన సాధ్యత్వనియమ కత్వవి
తావచ్ఛేదకానాం పదార్థత్వమితి। ఇతి వ్యవచ్ఛేదార్థతాదితి। ఏతద్రూపేణాభ్యాం వ్యవచ్ఛేదానిర్దే
శ్యవిశేషః తద్ధర్మకతాదితద్ధర్మః సత్తాప్రతిపన్నత్వమితి। ద్రవ్యాదయో యే సప్త పదార్థాః త
త్ర సప్తత్వం దత్తకాండవిశిష్టప్రతిపన్నత్వం వర్త్తవ్యమితి తద్ధర్మః। ద్రవ్యాదివిశేషసప్తత్వాభావవత్త్వమితి ద్రవ్యా
దిషట్కానాం ప్రతిపాదకం ప్రసిద్ధానాం సప్తానాం కుత్రాపి న సత్త్వేన తాదృశచ్ఛేదసప్తకతావచ్ఛిన్నాభావవత్త్వ
త్వే త్రసతాపేక్షదోషఇతి భావః। వస్తుతస్తు పదార్థత్వం ద్రవ్యాదిసప్తాన్యతమత్వవ్యా
ప్యమితి సప్తపదార్థత్వం ద్రవ్యత్వాదిసప్తాన్యతమత్వవ్యాప్యమితి తద్ధర్మః। ఏవం చ

బహుషు పుంస్త్రీకేషు సత్త్వాన్యతమత్వప్ర.శాధిశం కేత తాని మూర్ధాన పరస్యేన ను సత్త్వాన్యతమత్వవిత్యా
ది గ్రంథస్యాపి సత్త్వే చిన ద్యుతిరితి ధ్యేయం। ఏవమ గ్రేపీతి। ఏవంతేతాప్ర వాక్యస్య తాదావపి తదర్థః
ప్ర ప్రవృత్తిమితి జాతేర్వచనం। విరోధ్యాం సక మతం దూషయెంతుమపసర్పతి। నన్వితాదినా। బాధి
తప్రతీతేవిషయాసాధకత్వాదాహ। అబాధితేతి। ప్రతీతిబలాత్ప్రసక్తి ప్రతీతిబలాదితి। త
స్య ప్రవృత్తౌ అనుమానం ప్రమాణయతి। నీలరూపాధారయెంటి। సమవాయెన నీలరూపవత్త్వంతు త
ద్గణః। తేన రూపరసాది సంబంధేన తస్యాతి ప్రసక్త్యేపి న క్షతిః। ఏతేన అగ్రే పి బోధ్యం। త్ర ప్ర ప్ర
వృత్తేసిద్ధే సతి। అతిరిక్తత్వం వ్యవస్థాపయితుం రూపత్వ ప్రవృత్త్యం తద్భావం నిరాచష్టే। తమసి
త్వాదినా। అతఏవ। రూపవత్త్వాదేవ। న వాయావితి। అంతర్భావ ఇత్యనుషజ్యతే। సంబంధేచ్ఛాభి
ప్రాయేణాహ। స్వాశ్రయాభావాదితి। ఇదం త్వత్ర సత్త్వాగభావాధికరణే। త్వంతాభావప్రామాణం నిత్యయత
ఇతి ప్రాచీనమతాభిప్రాయేణ। అన్యథా సమయాభావ ప్రసక్తేః సామాన్యాభావస్యైకత్వ విశేష

తేసట్ల

తయా వాయూ వపి డపుత్రి రౌలావక్షైదెన సత్వాప్యే ఖవతి తావపత్తిః। వస్తు నిరవచ్ఛిన్నశైశిరవిశేష
ణతయాత్త స్పర్శాతు ల్పమితి ధేయం। విషమవ్యాప్తం పౌతంమబ్ధిభాయ సమవ్యాప్తం తమాహ
సదాగతతి। సదాగతిః। విజాతీయవృత్త్యా। ఉపసంహరతి త్రస్మాదితి। శ్లపత్రైష్పనం తచ్చాన్వా
బిష్ప్యదశ్వః। తైజసాంభావరూపత్వాదితి। త్రాధప్రకాశకతెజసాంభావరూపత్వాం నిరాకాదితద్విధ
శ్చః। అతస్తమపృథ్వీపి దెశాత్తేజసః పరిమాణాదినసత్యేన తెజః స్తుతిమానాద్యాం నసత్వేపి నచక్షు
తిః। త్రత్రేణు కాదివారణాయప్రాదేతి దినే। పుటాబాద్విభావారవారణాయాతోంకాసహాత్వేతేతి।
వచక్షుగ్రాహ్యత్వం వక్షుర్జన్యజ్ఞానీయలౌకికవిషయత్వం। తెనతమ బాహ్యే పేపురేపాదీనా పే
ముపనయమయాం నిదర్శనాభానేపి నచక్షుతిః। విశేషాభావం ద్యేపాం తయతి। అతోంతౌ భావవతి
తి। అప్రయోజకత్వం శంకాం వారయతి। తూపేతి। అతోకం వినారూపవత్వైనత్ర మోవిషయక
బాహ్యేపట్రమోదయాందాహం। ప్రత్యయాయమితి। కారణత్వాదితి। అన్యథా అంధకారస్థపటాదె

౫ ఇత్యాకాంక్షాపత్తిరితి రేనసుఖితమనసః తాదృశతజ్జ్ఞానాభావరూపత్వే తమసి రూపవత్త్వప్రతీతేః
కర్మవత్త్వప్రతీతేశ్చ కథం। అభావే రూపకర్మసంయోగాభావాదిరూపత ఆహ। తత్ర తత్రేతి। తత్రైవం సేనాతిరి
క్తత్వేఽజ్ఞానం తావదయవత్త్వ గభావాదికల్పనాగౌరవమితి। ఆవశ్యకతాదృశతజ్జ్ఞానాభావరూప
త్వం సిద్ధమితి తత్సిద్ధాన్తత్వం। ముక్తిసాధనీభూతపదార్థతత్త్వజ్ఞానం లక్షణజ్ఞానం వినానో
పపద్యత ఇత్యాహ। ద్రవ్యత్వేతి। సంయోగాదిజనకతావచ్ఛేదకతయా ద్రవ్యత్వజాతిసిద్ధిరితి
౬ భావః। నను లక్షణలక్షణం వ్యావర్తకధర్మం తదా ఆహ। గుణవత్త్వమితి। ద్రవ్యసామాన్య
౭ లక్షణమితి ఏవం చ సామాన్యధర్మకథనే న న్యూనతా ఇతి భావః। దూషణత్రయరహితధర్మ
స్యైవ లక్షణత్వాత్ సర్వలక్షణానాం తజ్జ్ఞానం విశేషణీభూతదూషణత్రయరహితత్వజ్ఞా
నం వినా న సంభవతి। దూషణత్రయరహితత్వజ్ఞానం తు విశిష్య దూషణత్రయజ్ఞానాధీనం
అభావబుద్ధిం ప్రతి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకవిశిష్టప్రతియోగిజ్ఞానస్య హేతుత్వాత్। ద్రవ్యాదిత్రయశంకా
దేవమాహ

నచ లక్ష్యమాత్రవృత్తిత్వరూపాసాధారణత్వస్య గోలక్ష్యైకదేశేపి లక్ష్యరూపావ్యాప్తలక్షణేఽభావాత్ తదంతస్తత్ర సత్త్వపరగ్రం
థసాధ్యస్యాభావనతేతి వాచ్యం । తను ఖలు లక్ష్యైకదేశాజ్ఞాపకేతరాఖ్యావ్యాప్తిరూపావ్యాప్తలక్షణే లక్ష్యమాత్రవృత్తిత్వ
రూపాసాధారణస్య సత్త్వమోధకత్వం మోధలం । అతిపదేన ।

న దూషణత్రయం ప్రదర్శయతి । లక్ష్యైకదేశావృత్తిత్వమితి । లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్తిమత్సంబం
ధేనావచ్ఛిన్నలక్ష్యవృత్తిత్వమిత్యర్థః । లక్ష్యమాత్రేతి । మాత్రపదం కృత్స్నార్థకం । సంబంధవిశేషా
వచ్ఛిన్నలక్ష్యవృత్తిత్వసామానాధికరణ్యాభావప్రకారకం ఏతచ్ఛబ్దార్థమితి । న చాత్రాలక్ష్యవృత్తిత్వరూపాతి శో:
వ్యాప్తేరపి సత్త్వాత్కథమితి వాచ్యం । దుష్టసంకరేపి దోషత్రయసంకరాదితి దిక్ । ఏతద్దూషణత్రయ
రహితం తమితి । ఉక్తదూషణాభావత్రయవిశిష్టమిత్యర్థః । నన్వసాధారణధర్మో లక్షణమితి సి
సిద్ధాంతః । తత్కథం తాదృశదూషణత్రయరహితో ధర్మ ఇత్యత ఆహ స ఏవేతి । ఇత్యుచ్యత ఇతి
అభియుక్తైరితి శేషః । నను సాధారణత్వస్య లక్ష్యేతరలక్ష్యవృత్తిత్వరూపతయా తదభావరూ
పాసాధారణత్వస్యాతివ్యాప్త్యాదిదోషగ్రస్తధర్మేపి సత్త్వాత్కథం దోషత్రయరాహిత్యమసాధా త
రణధర్మ ఇత్యాశంకాం పరిజిహీర్షుః అసాధారణత్వమనూద్య నిర్వక్తి । లక్ష్యతావచ్ఛేదకసమని
యతత్వమితి । లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాపకత్వే సతి లక్ష్యతావచ్ఛేదకవ్యాప్యత్వమిత్యర్థః । అవ్యా

౬ త్రసవి వారణాయ నత్వంతం। అతివ్యాప్త్రసవి వారణాయ విశేషణం ధర్మపదం లక్ష్యణాలాఘుడకసాంబంధ్దైన
వ్యాపకతావ ది తాప్యంయుః గ్రాహకమితి భావః। అత్రేదం బోధ్యం ఏతే దోషాః అసాధారణత్వసవి విషు
డుతాః। అతివ్యాప్త్యవ్యాప్త్యసవి ఇతరయోః వ్యాపకత్వసవి ఖండం గాత్। ఏతే హ్యాదూషకతా బీజం
తు లక్ష్యణ నేతర ఖైద సాధనే అతివ్యాప్త్య వ్యభిచారః। ఇతరయోః భాగాసిద్ధి స్వరూపాసిద్ధ ఇతి। నను లక్ష్య
తావచ్ఛేదక సమానియతత్వసవి లక్షణ లక్షణత్వే లక్షణ సవి వ్యావృత్తి రేవ ప్ర యోజనమితి మ
తే వ్యావర్తకస్యైవ తాదృశ లక్షణే నాలక్ష్యేయః వ్యావృత్తా వతి వ్యాప్తి రితావ్యాశంకాంతస్మాత్
ను సారేణ వనిరాకరో తి। వ్యావర్తకస్యైవ ఇతరభేదానుమితి జనకస్య వేతవ్య ధనః। ఇతరభేద
విధేయకానుమితి జనకతావచ్ఛేదక విషయతా విశేష ప్ర యుక్త యా వ తే త్రత్యుబ్ధ ఇతి పా
తే ప్యయేవెం వాదోః బోధ ఏవ నవ్యావవారి కసవి వ్యావచ్ఛేదకః। లక్షణత్వే గవాది లక్షణత్వే। ఉక్త
లక్షణ సవి లక్ష్యే త్వఇతియావతే। లక్ష్యేత్వ ఇతి పాఠే వ్యయతె వాధేయాః బోధ్యః। వ్యాప్త్యావి

తి । గవాదితరభేదే గోత్వాదిరూపలక్ష్యతావచ్ఛేదకసమనియతత్వస్య అభిధేయత్వప్రమేయ
త్వాదౌ పదార్థత్వసమనియతత్వస్య సత్త్వేనాతివ్యాప్తివారణాయ వ్యాప్తిభిధానప్రమభిధే
యత్వాదిభిన్నత్వం । న లక్ష్యలక్షణే నివేశనీయమస్తి తద్ధర్మః । యదపి వ్యాప్తేరపి వ్యా
వహారికత్వస్య లక్ష్యతామానతయా తన్నైవరూపేణ సర్వేషాం సంగ్రహాసంభవాత్ । పరిధనగభిధాన
స్యమనుచితం । తథాపి హేతుసాధ్యయోర్వైకస్య హేతుమత్త్వానిష్ఠయరాతేసాధ్యసంబంధరూపప
ర్యాప్త్యాకారాః అసత్త్వేనానుమితిరితి ప్రాచీనమతే తత్త్వాదసత్త్వావ్యాప్తివర్తకతావచ్ఛేదకత్త్రలాంతి
వ్యాప్తిః । నిష్కర్షే విరహవిశిష్టసిద్ధ్యభావసహకృతత్వే తత్ర ప్రాంతి మతే తు వ్యాప్యవృత్తేరపి వ్యాప్య
తనత్వేన లక్ష్యతయా తత్ర లక్షణాసంగమనస్య స్పష్టత్వేనాతివ్యాప్తిరితి వ్యావర్తనీయం
స్పష్టత్వదనవితర్క్యేయం । ననుకేమిదం నామ లక్షణాలక్ష్యతావచ్ఛేదకం వ్యావర్తకత్వం । న తా
వత్తానమానత్వేనైవానుమాపకత్వం । వ్యావర్తకాభిధేయత్వావ్యాప్తిర్యంత్రిందుదుపంయత్వా

2 దళీవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదానుమాపకేపి నలక్షణాలక్షణలక్షితయా తత్రాతివ్యాప్తిత
ధనాసంగతేః సరిత్వస్యాపి వ్యతిరేకిధర్మాన్ గౌణం యుక్తం వివేచ్య తత్ కథయా అధస్తాత్ అసాధా
రణాలేషు డత వ్యాప్తతావదిత్రై యుల ధ్వాలేః పాతాప్త్రి । నాపి విశిష్టత్తత్త్వధర్మావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమా
పకత్వం । తథాసతి గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమాపకే సాస్నాదిమత్త్వే గోత్వసమనియత
త్వం లక్షణామితి లవం రీతావవిశిష్టత్తత్త్వ లక్షణాన్వయి తత్ర తయా గోత్వాదిరూపలక్షితా
వచ్ఛేదకత్వత్త్వధర్మాన సమనైయత్ తస్య గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదాదిరూపవ్యాప్యవృత్తౌ సత్యేవనాతి
వ్యాప్తిః సంభవతి అపి అభిధేయత్వాదావతివ్యాప్తేర్లఘుతావత్త్వేదురపహరత్వాత్ । గోత్వాదిసమనైయ
త్యస్య తత్రాసత్త్వాదితి చేన్నవం । యుక్తిః సాస్నాదిమత్త్వం చేత్ కస్య గోత్వావచ్ఛిన్నేతరభేదానుమా
పకత్వే సాధ్యవిశేషవ్యాప్త్యా అవన్వయిత్వ విష్టం తాలాక్షైనయత్ యధర్మసమనియతం తత్తద్ధర్మ
చ్ఛిన్నవ్యాప్యత్వేకమితి రీత్యా సామాన్యేము జవ్యాప్తేరభ్యుపగంతవ్యతయా తత్ర సిద్ధసాధ

నాం ప్రసిద్ధిర్వ్యవహారవర్తనే తేనో వ్యవహారస్య విధేయత్వం చేదస్త్రత్ర ధర్మసమన్వైయుతవ్యరూపప్ర
తపాంతు తులవ్యపాంతూన్న త్వేన ప్రకేవల సాధ్యస్యత్ర తులవ్యస్యవాం సాధ్యస్య సాధ్యసహితేన వ్యవహా
రః సాధ్యదత్స్త్రదూషవారణాయ తత్త్రధర్మ్యే వక్షే సైతరక్షైదరూప వ్యవహృత్త్రి ఖిన్నభూమఖిదేయ
త్వాదిబిన్నత్వం వలాద్వ్యవలక్షణే నివేశనియుక్తం త్వంభిప్రాయ కేనాయం గ్రంథ ఇతి నప్రాశుక్తస్యా
ప్యావసరః। అధికవిచారస్తు వ్యవసాయానుసంధేయః॥ లక్షణస్య వ్యవహారోపి ప్రయోజనం తేనరలా పేన
వ్యవహారతః వ్యజ్ఞానం వినాత్ర ద్రూపావక్షేన్న మోదధ్యాజ్ఞరూప వ్యవహారసంభవాత్। ఏవం వ్యవ
హారిక లక్షణస్యాపి లక్ష్యే తాత్పర్యత్వం విశేషణాం నదేయమితాప్య హాం। వ్యవహారస్యాపి లి
ననువ్యవృత్తా వతి వ్యపి వారణాయ తత్త్రిన్యభూమావవ్య తం। వ్యవృత్తే వ్యర్థవహారిత తాప్యస్యా
వాదితి బ్రువం వారయతి। వ్యవృత్తౌ కపితే। అపినా। విధేయత్వాదిపరిగ్రహః। ద్వేషుం తలా
భాయ। ననుఆద్వక్షణావక్షే స్త్రుతి వ్యనుగాభ్యే సాధ్యసత్వేపి కాలాంతరావక్షే సైత్రప్రతక్షు క్షమ

౮ ద్రుతత్వం వ గుణాన్తరాయ త్వం లక్షణం। సాంఖ్యయా లక్షితత్వ లక్షణా వా। ఉత్పన్నవినష్టేతి। యావద్ద్రవ్య
ద్రవ్యారంభక సంయోగజనక క్రియోత్పత్తి తత్ర యత్రైవ అవయవాన్తరే తద్ద్రవ్య సంయో
గ నాశ కాలక్రియా జాతా ద్రవ్యత్వ విశిష్టగుణాః। నవీనాః పునరసమవాయి కారణ స్యైకార్థ్య
సహభావేన కారణ తామవలంబ్య తృప్త విశేష్యం నాంగీకుర్వన్తి। గుణాదావతి వ్యాప్తి వారణా
య గుణసమానాధికరణేతి జాతివిశేషణం। సత్తా పురాణాదాయత్వాతి వ్యాప్తి వారణాయ సత్తా భిన్నే
తి। ద్రవ్య గుణానవర తరత్వ సమాధాయత్వాతి వ్యాప్తి వారణా [illegible] తేతి। సమవాయి న త్తా ద్రవ్య శత్ర్వ ౨౭
తత్త్వాత్ వ్యుత్పన్న ప్రాకారం। అత ఏవ కారణికాది సంబంధే న త్రుట్యత్వ సమాధాయనాతి వ్యాప్తిరితి భావః
ఏవ మపి। ఉత్పత్తి వత్ర్వ సాయత్ అవ్యాప్తి వారణాపి। ఏకార్థ సమవాయాదేవేతి। ఏతస్మిన్ పదే సమ
వాయేన సత్తావాదే వితథ్య ధర్మః। గుణానంగి కారాదితి। లథా వర్ణేవ ప్రసమవాయ ఘటత్వ సామా
సై నాధికరణేత్వేవ గుణే గుణవత్త్వా వదేవ హేతోః పవత్త్వే తద్ద్రవ్య ప్రగుణావత్వాత్ తల్ప నం ని సంభవ

తి గౌరవాదితి భావః। సామాన్యవానితి। సామాన్యవత్త్వం సమవాయేన సమోథిలం। తేన నకాలికసంబం
ధేనత్ర ధ్వతి ధ్వంసేస్తీతి వ్యాప్తిః। గుణ ఇతి లక్ష్యనిర్దేశః। లాఘవాదాహ। గుణత్వజాతి
మాన్వేతి। యద్యపి లక్ష్యతావచ్ఛేదకయోరైక్యే ధః। తథాపి లక్ష్యేతరభేదే సాధ్యే పతా సా
ధ్యసామానాధికరణ్యేన హేతుధర్మితావచ్ఛేదకసాధ్యే నిష్ప్రయోజనియతత్వాద్వి
ప్రాయేణేదమితి సంక్షేపః। ఏవమగ్రేపి బోధ్యం। గుణత్వజాతిసిద్ధిస్తు గుణపదశక్యతా
వచ్ఛేదకతయేతి గుణాదిభితా భేదాపాయనాః। నన్వేవం విభుపదశక్యతావచ్ఛేదకతయా వి
భుత్వమపి జాతిసిద్ధ్యేదితి చాపలం భూతత్వసంకరసాధ్యకసత్వేన తత్ర జాతిత్వాసంభ
వాత్। జాతిత్వావచ్ఛిన్నమతసంకరస్యైవ జాతిత్వబాధకత్వేపి తత్ర తథా మూర్తత్వం ద్రవ్యకరణావలంబ
వచ్ఛేదయనాకాశావ్యాప్తేః। వ్యక్తేరభేదస్తుల్యత్వం సంకరోథానవస్థితిః। రూపహానిరసంబంధో జా
తిబాధకసంగ్రహః। వ్యక్తేరభేదః స్వాశ్రయవ్యక్త్యైకత్వం। ఆకాశత్వాదేర్జాతిత్వే బాధకం

౨ వ్యక్తేస్తుల్యత్వం। అన్యూనానతిరిక్త వ్యక్తికత్వం। ఘటత్వకలశత్వయో భిన్నజాతిత్వే బాధకం। సం
కరః పరస్పరాత్యంతాభావ సమానాధికరణయోః ధర్మయోః ఏకత్ర సమావేశః భూతత్వమూర్తత్వ
యో జాతిత్వే। అనవస్థా జాతే జాతిమత్వే। రూపహానిః స్వతో వ్యావర్తకత్వేన్న కరూపస్య హానిః।
విశేషస్య జాతిమత్వే। అసంబంధః ప్రతియోగితానుయోగితాన్యతరసంబంధేన సమవాయాభావః
అభావాభావేతి మత్వా సంక్షేపః॥౧౧॥ లఘుత్వాదీనాం ప్రామాణికత్వేపి కత్వం తథా నైయాయి
యలి ఇతి సమాప్తే। లఘుత్వస్యేతి। సంయోగాసమవాయి కారణే సంయోగే తి వ్యాప్తి వారణాయ
సంయోగభిన్నత్వే సతీతి। సంయోగస్య సమవాయి కారణ ద్రవ్యేతి వ్యాప్తి వారణాయాసమవాయీతి
ప్రమాణాదేరితి నాతివ సన్నిధానో ధర్మ్మే జాత్యల నతింతు నిగ్ర వనానాం సంగ్రహః। గమనేంత
ర్భావ్యేతి। నహింత్వే గమనాదినామపి గమనేంతర్భావ్య కరాత్తివేతి శంకనీయం। ప్రంతం త్రిదశస్యనియో
గపరస్యాను యోగానవాన్ సర్వేషు సమ్మతత్వాదితి భావః। పరమితాది। లక్ష్యణా మ గ్రహయాల

జైవ వక్తవ్యమితి న స్వాభావికత్వేతి ధ్యేయం। సత్తాయాః ద్రవ్యత్వాపేక్షయా అధికదేశవృత్తిత్వేన ప
రత్వమేవ ఘటత్వాదీనాం న్యూనవృత్తిత్వేనాపరత్వమేవ ద్రవ్యత్వాదీనాం సత్తాపేక్షయాఽపరత్వం
ఘటత్వాదితః పరత్వమితి వివేకః। సమవాయసంబంధేనో నాస్తీతి। న చ సమవాయసంబంధే ప్రమాణ
సమవాయత్వేనాభావరూపవత్త్వప్రతీతిః సాంబంధికత్వాభావం కల్పరూపసమవాయసత్త్వే పీరూపాభావే
న తథా ప్రతీతేరభావాదితి [illegible] దిక్। పృథివీలక్షణస్య సర్వప్రాథమ్యముల్లిఖతి తత్రేతి। పృథివ్యా
దిషు మధ్యే ఇత్యర్థః। గంధసమవాయికారణతావచ్ఛేదకతయా పృథివీత్వజాతిసిద్ధిరితి బోధ్య
మ్। నామ్నేతి। అత్ర తృతీయార్థో ద్యోతకత్వం। సంకేతేన పదార్థప్రతిపాదకశక్త్యైతి। తథా చ వస్తు
ప్రతిపాదకేనాక్షరేణ వర్ణత్రయమయేనేత్యక్షరాణాం పర్యవసితమితి। అత్ర ఘట ఇతి పదే అతివ్యాప్తివా
రణాయ వస్తుపదం లక్షణపరం। లక్షణీయ వస్తుపరం। లక్షణీయ సత్పదార్థవాదేః స్వాత్మనామత్వాత్ ప్ర
తిపాదకే ప్రత్యయపదే। అతివ్యాప్తివారణాయ। నామపదం లక్షణతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న ప[illegible]

౧౦ ఘ్రాణేంద్రియనాపసత్త్వాదతి వ్యాప్తిరతో ఽవయ్రపదమితి ధ్యేయం। అరజ్జైజానైపరస్పరావిరోధాధైనేతి।
౮ సురభిగంధం ప్రతి అసురభిగంధస్య సురభిగంధం ప్రతి సురభిగంధస్యాపి ప్రతిబంధకత్వేనైతద్దోషః। ప్ర
తిబధ్నాతీతి। అతః కిం తు గంధప్రతిబద్ధస్య ఘ్రాణేతరత్వమిత్యాహ। అవయవగంధస్యాపి
వేతి సామగ్ర్య సమవేతత్వసంబంధేనాపాదికః। ఘటోదుస్తరనానావయవానాం గంధత్వాయ్యాపా। కిం వాతి। జ
లాదిరేవమాదాయాతివ్యాప్తివారణాయ గంధసమానాధికరణేతి। నత్త్వావారణాయ ద్రవ్యత్వా
పతేతి। ద్రవ్యత్వస్యాసన్నవృత్తిత్వధర్మత్వేన ద్రవ్యత్వవ్యాప్యదానః గంధప్రతీతేరితి। సురభిత్వలవి ౨౩
తావద్ప్రతీతేరితి తద్ధర్మః ప్రథివీగంధస్యైవేతి। సామగ్ర్య సంయుక్తత్వసంబంధేనాపాదికః। తత్రజలా
దౌ। యద్యపి తత్ర హేతుత్వసంబంధేతి। నను తథాపీతి। అనుగతరూపేణ లక్షణాఘటకసంబంధ
నివేశాల్లోలాదావతివ్యాప్తిం వారయతి। సంబంధేతి। స్వస్తస్య సమవాయాదీనాం సమవాయత్వా
దినైవ సంసర్గతయాంతేనైవ రూపేణ తత్సంబంధస్య లక్షణాఘటకత్వం బోధ్యం। నిత్యవృత్తిత్వా

దిరూప లక్షణగత నిత్యత్వాదిత్రయం దర్శయతి। నిత్యత్వమితి। ప్రకారాంతరేణేతి। పృథివీమిత్యనుషజ్య
తే। అత్ర నిత్యత్వపృథివీత్వవ్యాప్యశరీరం త్రయ ఖిన్నత్వరూప విషయక లక్షణాంతరాంతత్వేన విషయాంతర్గత
త్వమితి పృథివీత్వవ్యాప్యత్వవత ఏవమగ్రేపి నిత్యాది త్రిభిః సంగృహీత ఇతి దర్శయతి। తత్రత్య
అనిత్యత్వ పృథివీత్వ ఏవమత్ర విధేయం వదతి। ఉద్దేశ్యక్రమానుసారేణ ప్రథమం శరీర లక్షణమా
హ। ఆత్మన ఇతి ఆయతనం। అవచ్ఛేదకం। అవచ్ఛేదకత్వం చ స్వరూప సంబంధ విశేషః। తాదృశం యావ
శరీర లక్షణం సంభవం తాదృశమాహ। అవచ్ఛిన్న ఇతి సుఖదుఃఖాన్యతర సాక్షాత్కారావచ్ఛేదకమితి యా
వత్ అత్రాంత్యావయవి త్వేసతీతి విశేషణం దేయం। తేన పాదాది నామవచ్ఛేదకత్వేపి న తత్రాతివ్యా
ప్తిః శరీరత్వం తు న జాతిః। పృథివీత్వాదినా సంకరాత్। తథా చ రయత్వం న జాతిరితి త్యాజ్యం నా
శక్యం తదా బద్ధాతేతి। ఆత్మ భావతి వ్యాప్తి వారణాయ సత్యంతం। శ్రోత్రాతివ్యాప్తి వారణాయ। శక్యేత
రేతి। వక్ష్యమాణ విశేష గుణ సమానాధికరణ రూపాదేస్సత్వే నాతివ్యాప్తి వారణాయాహ ఉద్భూతేతి। ఉద్భూ

౧౧ తత్వం న జాతిః। శుక్లత్వాదినా సంకరాత్ నను శుక్లత్వాదివ్యాప్యం నానైవ తైం ద్యా తత్త్వమితి వాచ్యం। వాయ్వ
షాదావ్యాప్యతరూపత్వాదినా సాంకర్యేణ తాప్యనువృత్తేః। కించ యత్ర శుక్లత్వాదివ్యాప్యమనుద్భూతత్వం నా
నాత్వత్ర రూపావరోడవత్వమనుద్భూతత్వం। తన్న్యూనం యోగాదావపి। తథా చ శక్తతరోద్భూతగుణాంతర
త్తంగవృత్తాయా జాత్యా సంభవస్య వారణాయ విశేషితి। కాలాదావతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యదలం। అత్ర
త్రివాతివ్యాప్తివారణాయ జ్ఞానకారణేతి। ప్రాతీనమత్రవిషయావయవేం త్రియాంశయవసంయో
గస్య ప్రత్యక్ష జనకతయా తదాశ్రయస్య త్రియావయవస్య సమతే కాలాదౌ రూపాభావప్ర
త్యక్షే సంస్కారస్య ఘటకతయా కారణే భూతత్వక్షసంయోగాశ్రయస్య కాలాదేశ్చ వారణాయ మ
నః పదం। నచాత్మనః వివేకస్య తన్నైవాత్మనోతివ్యాప్తివారణా సంభవే కిం గురుతరశక్తితాదివి
శేషణేనేతి వాచ్యం। తదా సతి వర్ణ్య మనస్సంయోగస్య జ్ఞానం ప్రతి హేతుత్వమతేత్రాతి
వ్యాప్తిరితర్థలమతివిస్తరేణ। ఏవం చేత్। అత్ర దర్శనస్య శరీరాదిసామానస్య లక్షణత్వే చేతన్యధనః

నను గంధర్వపూర్వత్వే శైవలక్షణస్య సామంజస్యే గంధర్వగ్రామకల్పనివేశనమనుచితత్వం చ ఇంద్రి
యం గంధర్వగ్రామేంద్రియం ఇతి మయూరమనుపపన్నమితాని గాంధారం పరిజిహీర్షుః తస్మాత్
తత్ప్రయోజనరథన వరతయా వాచిచర్మే । గంధర్వగ్రామమితి । ఉత్తరతరేంద్రియం రసగ్రామకమి
తాని । శ్రేతస్య శ్రీనమానాధికరణేతి । అత్ర విశేషణప్రయోజనం ప్రాయోత్కర్షేతి వాక్యం । జలస్య
జాతి నిధిస్తు స్త్రి హ జనక తావ షైదర తయాంతి ధైర్యం । అనవేక్షసర్వం ప్రాణ్వరేతి వేతి । నితాని నితరాం తాని తికం
జలశరీరాది లక్షణం చ గంధర్వస్య నైతత్ స్వార్థే వర్షం నివేశ్య స్మృతి వినియోపతే ప్రాత్మ రేతి వేతి తత్ విధః । ప
చ వంశ్రే ప్రాణ్వాం మయూరైః అబింధనమితి । అప ఏవ ఇంధనము దపనం యస త్త్వదితి విధః । ఖురత్త్వ
నైతి । శ్రుతత్త్వ సూర్య దనాదేః పరిణామః పరిపాకః । తత్రాంతు రితి విధః । అకర జమితి । అకరః ష
నిః తత్ర జాతమితి విధః । స్వర్గ వర్ణాస్త్రై జస త్త్వం వచివ స్థాపనతుం శం క.తే । దీపికాంతరాం । నక్షత్రాః । పా
థినివర్ష సాధకం పతద వ్యాము త్రాపి శ్రైజ సలావ్యా ఖా వ సాధకం పాంటుమాహా । గుణాన్వితి । ఏతేనను

౨౨ వర్ణరూపతైజసి విజాతీయపీతరూపం స్పర్శ(శ్చ) యుతేపితం సువర్ణమిత్యపి పార్థివప్రత్యక్షప్రత
తిబంధాత్। ఏవం చ తైజసత్వే నవ్యనవీనానాం పాక్షికత్వయోర్వాపధిరిత్యన్యాం నసిద్ధపీతిత్వే కనపిచిద్భావినిరస్తా।
గురుత్వసాప్రత్యక్షపాత్ర నతథా వక్తు ముశక్యత్వాదితి దిక్। సువర్ణస్య పీతిమగురుత్వాశ్రయ
పెంపాతిత్తౌఘం వచ్చస్థా పరిషత్ వక్ష్య సమానా నువర్ణే। ప్రయోజకత్వం రాపార్థానాయత్వాత్స్వకా
రణాభావమనుకూలత్వేనం వద్ధస్థా వయతి। అత్యంతానలేతి। సువర్ణస్య పాలి తి। అనుమానప్ర
యోగశ్చేద్ధముపసైయుః। సువర్ణముపాధింవం అసతి ప్రతిబంధకే అత్యంతానలసంయోగసత్వే
నుచ్చిద్యమానద్రవత్వాధికరణత్వాత్ యన్నైవం తన్నైవం। యథా పృథివి। జలమధ్యస్థఘృతాదా.
వ్యభిచారవారణాయాసతిప్రతిబంధక ఇతి అగ్నిసంయోగాసమానాధికరణద్రవత్వవతి ఘృతాదావ్య
భిచారవారణాయ అత్యంతానలసంయోగే సతీతి। ద్రవద్రవ్యాంతరసిద్ధావితి। అత్యంతానలసంయోగే
పితి సమాశ్రయః ద్రవత్వనాశప్రతిబంధకద్రవద్రవ్యాంతరసంయుక్తః అత్యంతానలసం

యోగెపర్యనుభవలమానత్ర వర్తాధికరణేషుసతిగుణాతావర్తే। జ్ఞులయుద్ధర్ష పుణ్యతవది తర్యసు మానె
న త్రుష్టిధిత్ర పుష్పావళి। జలాధికమూదాయానుమాన వయువసానం వారణయతి। నైమిత్రికేతి।న
సూక్ష్మస్పర్శే భావ్యరూప యోగతువల ష్వార్భావే న సువర్ణసర్వైబ్ల తప్వమను పవన్ద్ర మితర్
తత్వాం। తాసర్తే। ప్రకృతి బంధ్యాదితి। దూషవిధ యెంతాల్దిక్। శరీరితేతి। తథావప్రాణసర్విష
యెంతభానవ ఇతి భావః। స్థానవైదాదితి। వ్యాదిప్రాణప్రాణ ఇత్యాదికేయాశ్రూంత్ర స్థానభావనవై
దాదితర్థనః। స్పర్శవంతం దర్శనయతి। స్పర్శనయెంచయ ఇతి। అసర్యుపలభ్యమాన స్పర్శసార్త్ర
యః పృథివినవేతర్స్వాయః। వయుష్టు యయుమితి। ఇదమూ రాశాదిప్రతేలర చైవసాధనాభత్ర
యెంగా। సర్వత్రాపలజ్ఞప్రసంగాదితి। స్పర్శసైర్వాదిః అరాశాదినాంవిభుత్వాదితి భావః। ప్ర
తర్క్యః। బహంలింద్రియజన్య ప్రత్యక్షవిషయః। అనుద్భూతసర్పర్శ్వా ప్రయుక్ష్యగం ద్రియ
వర్ఖ బాలవారణాంయ ప్రత్యక్షమితి। ఉపాధి ర్వాదితి। తద్గావ హేత్వాదపాదివర్చవాతె నసాంధర్వవ్

దీపికాప్ర
౧౩ ఖిచారేణాన్వయ న సంభవా న్నప్రత్యక్షత్వసిద్ధిరితి భావః । ననుతాదృశప్రత్యక్షత్వస్య గుణాదావపి
సత్వేన తత్ర ద్రవ్యేతరాంశాభావేన సాధ్యాభావవత్తావ్యభిచారిత్వ సాధ్యత్వమిత్యత ఆహ । యత్రే
త్యాది । తద్భావవత్త్వ ద్రవ్యత్వవిశిష్టసాధ్యవ్యాప్యత్వాయ యువునుపాధిరితి భావః । ఏవం ప్రత్యక్షత్వస్యాప్య
యసాధ్యవ్యాప్యతరూపాభావ నే ప్రత్యక్షత్వసంగే కాలేఽప్రత్యక్షత్వపత్తిః । తత్ర ద్రవ్యేతరా
పాభావాదితి భావః । ననుపరమాణు ప్రంజన్యత్వ వపుడుం దిరూపత్వే నాతిరిక్తే వంయువిసా । నత్వ
పుర్వధివాదివలుష్టే యసత్వ స్తితత్వా నితత్వాభావం విభాగరధనమనుపక్ష మిత్వాశం శాంవార
యతి । ఇదానీమితి । పూర్వవాదివభుష్పయని రూపణానంతరమిత్యర్థః । త్వస్యాణుకసత్త్వా
ఇత్యస్యపరమాణుద్వ్యణుకసాధారణతాదిః । సత్వత్రేతి । జనత్వ ద్రవ్యత్వసామానత్వ ఇత్యర్థః । ఉప
క్షత్రేకలేపితైన్యా చిలితే భావః । వాత్త్వ వద్రవ్యత్వాదినే । వాత్త్వ వత్తెసతి ద్రవ్యత్వాదిత్యర్థః
లాంపాదావాత్మనిపవ్వభిచారవారణాయ విశేష్యవిశేషణే । నత్వైదమప్రంతరాజికమితిశంక్యం

హార్ద్రం సంప్రతి కారణస్య సమవాయ్యస్య తస్య ఘటవపె క్రుత తంతూనా సావయవత్వం వినా। వయవసం
ఖాల్జు నస్య సస్యత సస్య సప దతుః మనశ్చ రస్య తాపాదితి సంశ్రుపక్షి। యుక్తం ద్రవస్య ధర్మం నసైల్ దానేమతి
నతాపతే। సన్నైతి। నిత్య ద్రవ్య గాంధర్వం సా సంఖ్యా వా త్యాయోనేతి। పరమాణుం నిశ్చయూపాదీనాం మపిస
తాపద్రవ్యతి। ధ్వాం సానాం ధ్వాం సాసం ఖవెన మవా ప్రలయమేసతాపతే। ఖావెతీతిదికే। తజ గుణాకమిత్య
త్ర శజ్జ వదితి శక్త్ర వెల్ తధా కధ నమా కౌశప వ విశేష గుణా ఇతి సహావ నాయు। ఘటం కౌ రూపాపాప
రాకా శణతాల్ దివల్ వహార సూత్ర పాధిఖూ తత్వే న సాధక తాప దాకౌశ సాల్ నైర న్త్యే త్ర్యా మూనాం నైతాల్
హా। ఖైదణతి। ఎకతాపదితి। అకౌశ సైల్ తాశదిః। నైక త్త్యపల్ విభు క్త్ర ఘ్ర వస్త్ర లత ఆహా। సర్వత్రి
తి। సర్వదిగవస్థైదె నైతల్ ధర్మః। పరిఛిన్న పరిమాణ ష్వితి। యుదిపరిచ్ఛిన్న ష్వసాల్ పరమాణ్వా యు
తావత్స్న క తంతూ పరమాణ్వోరణు పరమే నద్వల్ ణు కపరిమాణా వర్త్య యాం పరమాణు పరిమా
ణా సాల్ పరమ్య ష్వతావ ఖావాతే। పరమాణు ష్వ వాల్ త్త్ర మిదం లక్షణాం మిత్యల్ వల్ తె త్రదాహా। శ్రీ

౧౪ యథా వర్తమానమితి। వస్తుతస్తు లాఘవమేవోత్తరమేవోత్తరత్ర కల్పనానుసరణబీజమితి ధ్యేయం
అతీతాదివ్యవహారః। కాల ఇతి మూలే ఆదినా అనాగతాదిపరిగ్రహః। అతీతత్వం వర్తమానధ్వం
సప్రతియోగిత్వం। అత్ర సర్వత్ర కాలసర్వేషు ఘటకతయా వాక్యప్రయోగయోః పాతీతాదివ్యవహార
హేతుత్వం బోధ్యమితి ధ్యేయం। నను తాదృశవ్యవహారః సూర్యస్పందాదిరూపోపాధిమాదాయాపి
సంభవతీతి చేన్న అనుగతవ్యవహారస్యానుగతవిషయం వినాసంభవేనాతిరిక్తకాలస్వీకారా
దితి దిక్। సర్వాధార ఇతి। కాలికసంబంధేనేత్యాదిః। అత్ర విభిన్నకాలికయోః కార్యకారణద్వయభావవిర
హాత్ కృత్యంతరాదేః సాధారణ్యశంకైవ నావతరతీతి భావః। ప్రాగాదివ్యవహారహేతురితి మూ
లే ఆదినా ప్రతీచ్యాదిపరిగ్రహః। ఉదయాచలసన్నిహితమూర్తానవచ్ఛిన్నాదికే ప్రాచీ। తద్వ్యవహి
తమూర్తానవచ్ఛిన్నా ప్రతీచీ। సుమేరుసన్నిహితమూర్తానవచ్ఛిన్నాదిగుదీచీ। తద్వ్యవహితమూర్తానవ
చ్ఛిన్నా దక్షిణా। జ్ఞానాధికరణమితి। సమవాయేన జ్ఞానవదితి తదర్థః। తత్ర తయోర్మధ్యేతి

పికౌంయాం। నిత్యవిజ్ఞానాధికరణత్వమితి। నను నిత్యం విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మేతి శ్రుతౌ విరోధ
ఇతి వాచ్యం। ఆనందపదస్య ఆనందవద్ధర్మికత్వం యథా విజ్ఞానపదస్యాపి విజ్ఞానవద్ధర్మి
కత్వాస్వీకారేణ విరోధాత్। న హ్యానందపదస్యైవ తాదృశార్థకత్వమసిద్ధమితి వాచ్యం। అర్శ ఆద్యం
జంతత్వాంగీకారేణ తాదృశార్థసిద్ధేః। అన్యథా నపుంసకత్వానుపపత్తేః। అత్రానందోఖ్యాపగతె
సుఖసంబంధోహామితి వదే దుఃఖాభావేఽపి ప్రయుజ్యతే। న చ నాస్త్వి నిత్యసుఖవిరోధ్యర్థసాధం గేకల్పి
ంతే త్వల మధికరణత్వేన। అరూపి బ్రహ్మ తత్త్వాదితి భావః। ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ భూతాంత రూపస్యా
హు ఉతాపాదితి భావః। ఆత్మ సుఖాదివృత్తిరిత్రేతి। విజాతీయాల్ త్వ మనస్సంయోగాదిరూపస్యామ
నసప్రత్యక్షహేతుతోరేఖారి। భావాదితి భావః। ప్రమాణాభావాదితి। న చైవమప్రయోజకమితి। వం
కల్ప్యం। గౌరవ్యత్వాపత్తేర్న సంప్రతి భూతాతిరిక్తానాం తు తైర్నాప్రయోజకత్వాఖ్యావాదితి దిక్। ఉపాదానగో
చరేతి। యదపి కత్వాశ్రయకల్పితి మత్వా మేవ సంభవతి। తద్ధావయతో తత్త్వజ్ఞానాదెక్షిరే షాన్

౧౩౪ దితం ప్రతిశౌరత్వ ప్రదర్శనాయయం ధ్యాత్రి రితి ధైర్యయం సర్వవిదితి। విదధాతు ధర్మః విశేషరూపేణ
జ్ఞానం। లక్షణమాహ। స్వరూపమాహ లబ్ధధర్మః। యూరాతజివాం ప్రతిశరీరం భిన్న ఇతి। నవావయ
వోపపత్తయా భావం। తత్త్వైత్రాదిశరీరాణాం భిన్నత్వేపి జీవత్వైరాభ్యాం వాదిదము సంగతం। ఏవం రాయ
వూర్వపక్షతే పతి వాదం సమానకాలిక యోగ బద్ధత్వాజ సర్వశరీర వేదన జీవత్వైదస్యైవ వివక్షిత
త్వేనాదూషాత్। ఏవం స్వైపశరీరావభిన్న భోగవాన్ సమానకాలిక యోగాదర్శనాత్ సర్వశరీరావ
భిన్న భోగవత్త్వం న్న ఇతి ధారావజీవత్వైదస్యాభిధర్మ ఇత్యలం। వరీరస్యైవేతి। అనర్థామ సుషుప్తాది
నాం శరీరధర్మత్వేన తత్ర ధాప్రసంగస్యైవాసంగతిరితర్వ్యభిమానః। నాశాపత్తేరితి। సమవాయికార
ణానాశ సర్వత్ర వర్ణనాశకత్వాదితి భావః। యోవామితి। భూతకాలిక దర్శనవతి। వర్తమానకాలిక
దర్శనవత్త్వం ప్రత్యభిజ్ఞాయాం తత్ప్రభవతాం ముతేన సంభవతి పాత్రస్య సౌవర్ణవత్త్వాద్దారితస్యా
వః। అనుసంధానాయోగాదితి। అనర్థా స్వైత్రేణానుభూతవస్తునో మైత్రేణ స్మరణాపత్తేరితి

భావః। నను సర్వశరీరాణాం చైకదాత్మని సుఖాదిసాంకర్యాత్కారూపపత్త్యా యేం సర్వశరీరవ్యాప్యప్యపూర్ణాత్మ
నైరాస్త్ర తథాపి విభుత్వాంగీకారే ప్రయోజనాభావ ఇత్యాశయేన శంకతే। నను మధ్యేతి। అనిత్యత్వప్ర
సంగేనేతి। యన్మధ్యమపరిమాణం తదనిత్యమితి వ్యాప్తిరితి భావః। కృతేతి। కృతస్య యోగాదినా
సంపాదితస్య ధర్మాదేః హానం నాశః అకృతస్య అభ్యాగమః ప్రాప్తిః తత్ప్రసంగాదిత్యర్థః। కేతుర్నే
ాత్మనః తత్ర క్షేత్రజ్ఞస్య సత్వాపే అకర్తుః ప్రసక్తాదితి భావః। నను జీవస్య కాయప్రమాణత్వం తావ
త్వం సూక్ష్మత్వదోషః। సూక్ష్మస్య దీపస్య సర్వగస్యాపి వక్తైరనై హానిరూపస్యేతి జీవస్య సర్వశరీరావచ్ఛిన్నప్ర
భాప్రసరణాంగీకారాదితి చేన్న। తథా చ యథా యథా వాసన్తే సుఖాదిసాంకర్యాత్కారానుపపత్తిరితి దిక్। ము
నస్సంయోగాదిత్యతి వ్యాప్తి వారకేంద్రియస్య ఘటాదౌ మూర్తత్వలక్షణాపేక్షయా లఘులక్షణ
మహా। స్పర్శరహితత్వే సతీతి। ఏవైకం మనఇతి। సర్వాత్మనామేకస్య మనసః స్వీకారే ఏకస్య జ్ఞా
నదశాయాం పరస్యాప్యనుపపత్తేః। తస్యాణుత్వే న సర్వేంద్రియైరేకదా సంయోగాభావాది

దీపికా ప్ర
౧౬

తిభావః। విభవతీతి। తథా చ తస్య పరమమహత్పరిమాణావచ్ఛిన్న ప్రయోజకత్వమాపాదనావకాశ ఇతి
భావః। అభావాదితి। విభుద్వయసంయోగానభ్యుపగమాదితి భావః। జ్ఞానానుత్పత్తేరితి। భావకార్య
స్య సమవాయికారణజన్యత్వనియమాదితి భావః। విభుద్వయసంయోగాసత్త్వేతి। తస్య నిత్య
త్వే నాసమవాయికారణక్రియాద్యసత్త్వేపి నక్షతిరితి భావః। మాత్రపదమితి। యద్యపి వస్తు
త్వేతరగ్రాహ్యత్వం వస్తుతరాగ్రాహ్యత్వే సతి వస్తుగ్రాహ్యత్వం। తచ్చ న రూపే సంభవతి। తథాపి త్వ
గింద్రియాగ్రాహ్యత్వే సతి వస్తుగ్రాహ్యత్వం తద్రితి ద్వైవిధ్యం గుణపదమితి। నన్వేవమపి ప్రభాభి
త్తిసంయోగేఽతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం। త్వగ్గ్రాహ్య వస్తుగ్రాహ్య గుణవిభాజకధర్మవత్త్వపర్యవ
సానేనాదోషాత్। అత ఏవ న పరమాణురూపాదావతివ్యాప్తిరితి బోధ్యం। సముదాయ ఇతి। ఏ
కరూపేణానేకత్ర చిత్రరూపవ్యవచ్ఛేదః। వ్యాప్యవృత్తిత్వేతి। ద్వైవిధ్యరూపావ్యాప్యవృత్తిత్వేతద్దోషః
ఇదముపలక్షణం। ఏకైకచిత్రరూపస్యైవ అనేకరూపాణామేకైకత్ర ప్రత్యగ్భావాదిభాస్త్వేవా

నైకత్ర గచ్ఛావాదినాం కల్పనేనానేకరూపేషు చిత్రేష్వలంకారక ప్రతీతివిషయేష్వేకల్పనేనవగౌరవ
మితి। రసాపకర్షాత తథైవేతి। సమవాయేనేత్యాదిశ్చ। ప్రసంగాదితి। ద్రవ్యవాచ్యేషు ప్రతీసమవాయే
నైవ రూపస్య కారణత్వాదితి భావః। రూపసమవేతత్వం। స్వాశ్రయసమవేతత్వసంబంధేన రూ
పం ప్రత్యక్షే ప్రయోజకమితి। ప్రత్యక్షవిషయప్రయోజక ముక్త్వైవ్యభిచారః। గౌరవత్వా
దితి। స్వాశ్రయసంబంధేన కారణత్వాపేక్షయా గౌరవాదిత్యర్థః। చిత్రావయవ వకపాలే కారణ్య ఘట
స్య వాచ్యేషు త్వాపేను రూపాదైనస్య సమవాయి సమవేతసమవేత సమవేతత్వసంబంధేనైవ రూప
స్య ప్రత్యక్షప్రయోజకత్వే ముంగే కతరవర్ణం। ఏవం వత్వ డెక్షా షాను వపత్తి రపిద్ర ఘటేవాచ్యే। ప్రత్యక్ష
త్వానుపపత్తేరితి। ఏతేన చిత్రరూపవచ్చిత్ర రసోఽపి దైవాదితి వం కానిరస్తా। ద్రవ్యత్వాకికరాసన
స్య ప్రతిధావత్త్వదనుపపత్తిర్వా వేన చిత్ర రసాభ్యుదైరితి సంక్షేపః। రసత్వేఽపీతి। రసత్రావాచ్యే గుణ
విభాజకోపాధిమత్త్వే త్వాప్రయుక్తం। ఏవం గంధలక్షణే వి। మాత్రపరమితి। వత్సరగ్రావాచ్యే

దీపికాప్ర
౧౨ కం క్రియగుణవిభాగకేశాపాదిమ ష్ఫ్ మితి తు ఫలతాభేద:। పరమాణుష్వేవపాక ఇతి। పరమాణు కా౨
ష్వేవపూర్వరూపపరావృత్తాదిజనకతేజస్సంయోగ ఇత్యర్థ:। ఏతత్కారణస్యైవ ఛిద్రం సత్త్వమయ
తి। నద్వ్యణుకాదావితి। అమ నిత్రీప్తె సతి స్వాశ్రయ ఘటనాశే పారమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తావిత్య
న్వయ:। తత్ర పరమాణురూపేణ। వయవినైపాకానంగీకారాదాహ। కారణరూపమితి పరమాణు
ష్వేవ పాకం వదతాం వైశేషికాణామయమాశయ:। ఏవ గాశయ వతా తేజసా పరమాణూనామభి
ఘాతసంయోగే సత్యవయవేషు క్రియాజాయతే తతోవిభాగ: తత ఆరంభకసంయోగ
నాశే సత్యవయవినోఽవయవినాశ:। తత: స్వతంత్రేషు పరమాణుషు రూపాంతరోత్పత్తి
పునరదృష్టవశాదిఘటోత్సామ్రవశాత్పరమాణుషు క్రియావిభాగాదిపరంపరయా ద్వ్యణుకాదిక్రమేణమహా
వయవిపర్యంతముత్పత్తిరితి। అవయవిన్యపి పాకం వదతాం నైయాయికానాం త్వయమా
శయ:। తేజసాం పరమాణూనామభిఘాతసంయోగేపి తత్సర్వనియమతత ఆరంభకసంయో

గప్రతిద్వంద్విభాగజనకక్రియాజనకత్వేమానాభావేనావయవివినాపి పాకస్థిరారంభితః। అతఏ
వసోయం ఘట ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞా సంగచ్ఛతే। అనంతావయవినాశాదికల్పనే న లాఘవం చేతి న
చావయవిరూపం ప్రతి అవయవరూపస్య నాశం ప్రత్యాశ్రయనాశస్య హేతుతాయాం వ్య
భిచార ఇతి వాచ్యం। గౌరవాత్తావన్నైవైకరూపాదివైజాత్యనివేశేన వ్యభిచారవారణాసంభవాత్। జు
లాదావిత్యర్థ ఇతి। యద్వా విరూపాదివటుష్కం యుంజలాకోహాధితం తద్భావే యద్భాయోగవ్యమ
న్యాయా తాత్పర్యం। ఉద్భూతత్వమితి। ఉద్భూతత్వం జాతిః। నచ శుక్లత్వాదినా సాంకర్యం। నహా
ధమితి నవీనమతాభిప్రాయకం। యుంగ్రంథ ఇతి న దోషః। కేచిత్తు శుక్లత్వాద్యవాంతరవ్యాప్యముద్భూత
త్వం నానాత్మత్వవ్యభవరూపవత్వమెప్రోద్భూతత్వమిలలాల్పమః। మయూలెదిత్వాదికం సర్వత్రానిత్య
మెవేతి। పాకభూతాపి కాబుద్ధినా శైశర్విత్పనాశాదితఖావః। పరిమాణస్య గుణాంతరోధక ఇక్షై
వినిర్జనసంగత ఏవ లోచిపి కాయాం భావప్రధాన ఇతి। అసాధారణేతి। కాలాదిః సాధార

దీపికాప్ర
౧౮ ఇకారణత్వేన తత్ర త్రసాది వారేప్తి రితి భావః। స్వాత్మ తచ్ఛంతా ఖ్యాతేతి ప్రభృతి యోగిత్వ స్వసామానాధి కరణసౌళ్యాశ్రయసంబంధేభావత్వమితి తు నిష్కృష్టార్థః। సంయోగనాశక ఇతీతి। నను తత్ర దాపిస్త్రం యోగే। తి వాలేప్తిః। తన్న ప్రతియోగి విధ్యయానాశం ప్రతి కారణత్వాదితి వాచ్యం। ప్రతియోగితా సంబంధావచ్ఛిన్ననాశనిష్ఠజనకతానిరూపితజనకత్వే. వివక్షితత్వానాదోషాదితి కేచిత్। పరే తు- సంయోగనాశత్వావచ్ఛిన్ననిరూపితసమవాయావచ్ఛిన్నకారణత్వమితి నిష్కర్షః। ఎతత్త్రాప్యయుక్ ప్రాహంకం గుణపదమితాలేపాః। విభాగ ఇతి। అయం తు పవేర్వృత్తి రితి మూళ్లం అదెలేతి। అదలే త్వమిహా స్వసమానాధికరణపతనప్రతియోగికత్వం సాసమానకాలికత్వం। ద్వితీయపలేపతనా దినాం త్రాధమికేపతనధ్వంసమానకాలికత్వాప్రిరాసఇతి భావః। తదా పాంతి। దై మిత్రై క మహాపాలే ధనః। పిడిభావేతీతి। పిండీభావసంయోగ ఇతి శేషః। వైరోదండసంయోగఇతి। ఆదెవసమవాయి కారణానాం ఖైరాలే కాళసంయోగః నిమిత్తకారణాం ముఖైరోదండసంయోగః ద్వితీయమంశదలాకా

శవిభాగనాశసమవాయికారణం। దలద్వయవిభాగనాశనిమిత్తకారణం। తచ్చేత్తు అప్రాంశ్యత్వజ్ఞః
సమవాయికారణం పతనాదినిమిత్తకారణమితి వివేకః। దలగతానుజ్ఞానామిత్యాదిః। జ్ఞానత్వేనా
త్రం లక్షణం జ్ఞానామిత్యాదినా వ్యవసాయగమ్యత్వం తం జ్ఞానత్వేన ప్రమాణాసి అర్థతత్వసూచనా
యః। తథాహి। ఘటమహం జానామీత్యనువ్యవసాయస్యానుగతధర్మమంతరా అనుపపత్తేర్
నతన్యస్మీకరతా వ్యతరేకాలాఘవాజ్జ్ఞాతిత్వసిద్ధిః। ఇదం చ సర్వవ్యవహారహేతురితి బుద్ధే
స్వరూపకథనమితి భావః। సంస్కారత్రివిధత్వే దాహాభావనాఖ్య ఇతి। ప్రత్యభిజ్ఞాయామతి
వ్యాప్తేతి సోయం దేవదత్త ఇత్యాద్యాకారక ప్రత్యభిజ్ఞాయాం తత్త దేశకాలవృత్తిత్వరూపతత్
త్త్వే సంస్కారజన్యత్వస్య సత్వేన తత్ర అతివ్యాప్తిరితి భావః। మూలే తీతి। యద్యపి సంస్కారమాత్ర
జన్యత్వం సంస్కారేతరాజన్యత్వేసతి సంస్కారజన్యత్వం। తత్రోక్తోపి తావత్ సంభవతి తత్ర సం
స్కారేతరాదిజన్యత్వసత్వాత్ తథాపి వర్ణధ్వంసజన్యత్వేసతి సంస్కారజన్యత్వే తాత్పర్యం

శ్రీకరాప్ర
౧౭ తువసేయం మూలే తత్ర వ్యక్తిత్వప్రకారకకారకానుభవ ఇతి। సప్తమ్యర్థః। విశేష్యత్వమాశ్రయ
తా సంబంధేనానుభవాన్వయి। తథా చ తత్ర వృత్తి విశేష్యక తత్ప్రకారకానుభవత్వం యథార్థానుభ
భవస్య లక్షణం। తద్వృద్ధార్థః ప్రకారకః। తద్వత్త్వం ప్రకారతావచ్ఛేదసంబంధేన గ్రాహ్యం। తే
న రౌప్యత్వ సంబంధేన శుక్తిధారప్పు సత్వేపి ఇదం రజతమితి భ్రమో నాతివ్యాప్తిః। న చ తథా
పి రంగత్వే నరజతావగాహిని రజతత్వేన చ రంగావగాహిని ఇమౌ రంగరజతే ఇత్యాకారకస
మూహాలంబన భ్రమే అతివ్యాప్తిః। తత్ర రంగవిశేష్యకత్వ రంగత్వ ప్రకారకత్వయోః
రజతవిశేష్యకత్వ రజతత్వ ప్రకారకత్వయోః ప్రసత్వాదితి వాచ్యం తద్వృత్తి విశేష్యకత్వా
వచ్ఛిన్న తత్ప్రకారకత్వవిశిష్టానుభవత్వ రూపార్థవివక్షణే నాదోషాపత్తేః। తత్రాపి। యు
యో విషయతయోర్నిరూప్య నిరూపకభావః తన్నిరూపిత విషయతయోరేవ వృత్తి ధావ్యచ్ఛే
దకభావ ఇతి సిద్ధాంతః। దర్శిత భ్రమే రంగత్వ ప్రకారకతాయాం రంగవిశేష్యతా నిరూపి

తత్త్వస్య రజతత్వప్రకారతాయాం రజతవిశిష్టతానిరూపితత్వస్య సత్త్వేన రంగవిశేష్య
తాకత్వావచ్ఛిన్నరంగత్వప్రకారకత్వం రజతవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నరజతత్వప్రకారకత్వయోరభా
వాన్నాతివ్యాప్తిః। స్మృతావతివ్యాప్తిస్తత్రౌ అనుభవత్వనివేశః। ఏతద్ధ్వంసనుపరం స్మృతౌ ఘటప
ఘటేతి నను త్త్వ ద్వితీయస్య తద్ధితరణే ఇత్యర్థకతయా ఘటే ఘటత్వమితి ప్రమాయామవ్యాప్తిః
ఆదేర్యతాయాః వర్తత్వనియామకతయా తేన సంబంధేన ఘటరూపప్రకారాధికరణత్వప్ర
సిద్ధేరితీత్యాశయేనాశంకతే। నను ఘటే ఘటత్వమితి తత్ర ద్వితీయస్య తత్సంబంధినోత్యర్థకః
ఏవం చ ఘటత్వస్యాపి ఘటసంబంధితయా తాదృశప్రమాయామాధేయతయా ఘటసం
బంధిఘటవిశేష్యకత్వావచ్ఛిన్నఘటప్రకారకత్వస్య సత్త్వాన్నావ్యాప్తిరితి సమాధత్తే। య
త్రేతి। యథార్థానుభవ ఏవైతదవారణాయ యథార్థేత్యస్య వైశద్యం। యథార్థ ఇత్యస్యైవా
త్రస్య ప్రమాత్వస్మృతికరణస్య ప్రమాణాంతరతాపత్తేరితి భావః। అతివ్యాప్తిరితి। సంయో

౨౦ గాభావవతి సంయోగాభావవతి సంయోగప్రకారకఘటసత్త్వే ధీః భ్రమః । యదవచ్ఛేదేనేతి । యదవచ్ఛేదేన యత్సం
బంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకో యదభావః తదవచ్ఛేదేన తత్సంబంధేన తత్ప్రకారకానుభవస్య విశిష్టత్వాదే
రిత్యర్థః । సంయోగాభావావచ్ఛేదేనేతి । సంయోగాభావావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదేనేత్యర్థః । సంయోగావచ్ఛేదకావచ్ఛే
దేన సమవాయసంబంధేన సంయోగస్యేత్యర్థః । అత్రేదమవధేయం । ఇదమవ్యాప్యవృత్తిసంయోగాదిప్ర
కారకస్థలే మానసబోధేన వ్యాప్యవృత్తిరజతత్వాదిప్రకారకభ్రమవారణాయ తు తత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
కత్వదభావవానిత్యత్ర ప్రకారతావచ్ఛిన్నత్వసంబంధావచ్ఛిన్నత్వతత్ప్రకారకత్వవిశిష్టానుభవత్వం । ప్రతి
యోగితాయాం ప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వవిశేషణాత్ । సత్యో వ్యాప్యవృత్తిత్వాభావవాన్ ఇతి ప్రమాయాం సమ
వాయసంబంధావచ్ఛిన్నసత్త్వాభావవత్త్వరూపతద్విశేష్యకత్వసత్త్వేపి నాతివ్యాప్తిః । విశేష్యత్వప్రకారిత్వయో
రవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావవివక్షణే న ఏతమేకం గగనత్వేతి ప్రకారకప్రమాయాం గగనత్వావచ్ఛేదకభావప్రజాతా
దివిశేష్యత్వఘటం గతత్వప్రకారకత్వయోః సత్త్వేపి నాతివ్యాప్తిరిత్యవమతిరిక్తరేణ । ప్రసంగాదితి । స్వత్
సొర్వపెక్షానవాక్యం ప్రసంగః తస్మాదిత్యర్థః । సామాన్యలక్షణయా గతస్యైవ విశేషరూపేణ ప్రతిపాదనం

సంభవతీతి సామాన్యలక్షణం స్ఫుటయతి । ప్రమాయాః కరణం ప్రమాణమితి । అసాధారణేత్యేతి । దిక్కాలా
దిష్వపి వెక్ష కారణతావచ్ఛిన్నం ప్రత్యేక కారణతావత్తే । అనుభవత్వావచ్ఛిన్న ధర్మావచ్ఛిన్న ప్రమావృత్తి కారణ
తాని రూపిత కారణత్వరూప ప్రమాసాధారణత్వస్య తత్రత్ర సత్వే స్యాతివ్యాప్తిః । వ్యాపారవత్త్వే సతీత్య
పి వక్తవ్యమత శ్చాక్షుషసంయోగాదౌ నాతివ్యాప్తిః । ప్రత్యక్షత్ర మనస్సంయోగస్యైవ వ్యాపారవ్యాపారః
సంభవతి వేతి న సాత్రాత్ర ప్రత్యక్షకరణలక్షణే వ్యాప్తిరితి వదంత్రి । యతో ద్విలంబాత్ప్రవృత్తి కారణస్యత్వే
దస్య కారణత్వే సాధారణత్వ కతయా కాలాదిషు తాదృశకారణత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః । వ్యాపా
రత్వేనాభిమతేంద్రియసంయోగాదికమేవ కారణం । ఏతదృత్వింగ పరామర్శానుమానమితి మూల ఏవ స్ఫు
టం భవిష్యతి । అతఏవ వదుకం కార్తైరపి వక్తం । తస్య లింగపరామర్శగ్రంథేన ఘనవారః । అధికమస్మదీ
యమణిప్రభాయామనుసంధేయం । నియతేతి నియతత్వం హి వ్యాపకత్వం । తస్య రాసభాదేస్సం
సంభవతీత్యత్ర న ఘటకారణత్వాదిప్రసక్తిరితి భావః । స్వావ్యాప్తి నేతి । స్వవ్యాపకత్వస్య
న స్వపెపి స్వప్రాక్కాలవృత్తిత్వస్యైవనాతిప్రసంగ ఇతి భావః । కారణతావచ్ఛేదకసంబంధేన

౨౧ కార్యద్రవ్యకరణే కార్యస్య వ్యవహారప్రసక్తేర్నావశ్యం దేనచిదవిద్యమానాత్వేనాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదక
త్వశ్యకల్ప్యం తేనరూపేణ కారణత్వమితి సముదితార్థః । మోదత్వేః । కారణం సాధిత్వే ।త్రస్య నియత
ప్రాక్సవృత్తిత్వాదితి భావః । సంబంధాంతరేప్యస్య ధాసిద్ధేః పంచవిధత్వేపి ముని కారణతాఖ్యప్రాయోశాపాం ।
త్రివిధేతి । యేన సహైవేత్యాదిః । యేన తంతునా సహైవ యస్య తంతురూపస్య యం పటం ప్రతి ప్రా
క్పూర్వవృత్తిత్వమవగమ్యతే తం పటం ప్రతి తత్తంతురూపం తేనాన్యథాసిద్ధమిత్యర్థః । అత్ర సహాత్తత్పూ
ర్వవృత్తిత్వజ్ఞానవిషయత్వం । బోధ్యం । తంతురూపస్య పటం ప్రతి పూర్వవృత్తిత్వజ్ఞానే సతి ప్రసక్త తంతు
రూపస్య పూర్వవృత్తిత్వవిషయతాభావాత్ । తథా చ తంతురూపమన్యథాసిద్ధం । ఏవం తంత్వస్య పూర్వవృ
త్తిత్వజ్ఞానమపి తత్త్వవిషయకమేవేతి తదప్యన్యథాసిద్ధమితి భావః । యేనేత్యస్య స్వతంత్రాన్వ
యవ్యతిరేకశాలినేతి యోస్య తస్య స్వతంత్రాన్వయవ్యతిరేకశూన్యస్యేతి విశేషణం బో
ధ్యం । తేన న తద్రాభూతేన తంతుత్వేన తంతూరస్యాన్యథాసిద్ధిః । నవా తంతుసంయోగస్య తంతునాన

హానవ్ధాసిధిరితి సంప్రైవః। ప్రదావ్యయవ్వతిరేకప్రుంయుక్తా నవ్యయవ్వతిరేకభావియత్త్ర దనవ్ధా
సిద్ధమితి తుపరే। శబ్దం ప్రతీతిః। అకారణత్వం హి శబ్ద సమవాయికారణత్వం। తథా వశబ్ద కారణమ
నపేహి తాపి అకారణ సావ్ కారణతవేనఘుడ ప్రాక్సవృత్తిత్వశత్వ మితావ్ కారణా। నవ్ధాసిధఇతవ్
ధనః। అవ్యైవం నియతపదం వస్త్రే అనవత్ర క్షవవ్రైతి। అపాకజ గంధే గంధం ప్రతి క్షవ్త్ర నియతమా
ర్వవృత్తి నాగం ధత్ర్రాగభావే నైవ పాకజ గంధేః పితత్వం భవే దూపత్రాగభావో। నవ్ధాసిధఇతవ్
ధనః। అవ్యైవం నియ। తపదం వవ్ ధనం। అనియతరాసభావే ప్తలితెయానవ్ధాసిధ తెవనసత్వం తెనై
వవారణ సంభవాదితి చేన్న। ఘుడ సావనాన్ప్రతవ్ సవ్ ధాసిధవ్ సంభవాత్ అనవత్ర ఘుడభిన్నైప
దూదౌ క్షవప్త ప్రాక్సవృత్తిసత్వః తంతావ్ దితో ఘుడో త్వతవ్ సంభవాదితి। నవనాః పునరేవ మాహుః। ఘు
నియత ప్రాక్సవృత్తిన ఎవరాతవ్ సంభవేతద్భిన్న మనవ్ధాసిధమితెవ్। ఏవిధత్వ మెవానవ్ధాసిధత్వం
లఘుత్వం వశరీరభూతవుపస్థితి భూతంసంబంధభూతం వస్త్ర ప్రధమము నైకప్రవృత్తావపి

౨౨ యథా మహాత్మేవ. ద్వితీయం. గంధం ప్రతి రూప ప్రాగభావాపేక్ష్య యాగం ధ ప్రాగభావే గంధ సర్వ ప్రతియోగి నడుపక్షి
తత్త్వే నత్వ ప్రసంగ్ఞ దువక్షి తేః. తథాహి యదం దత్ప్యరం డరూపావర్వే విప్రభే యాదండాదా. సర్వ ప్ర యదండ సంయోగా
దిరూప పరంపరయా గురుతాపత్తే. ఏవం తత్తాదత్తైవ సిద్ధాపోహః సర్వథా సిద్ధిస్త్రి ధాపంవధా పత్తి ప్రసంయోగ్ర్వ
వ్యుత్పత్తి ఖైవిలుప్తా యు. నచనియత పదంవర్ద్ధనం. కాసఖాదేరసర్వ థాసిద్ధ ప్రైచైవ వారణాదితి వాచ్యం. యతః
అసర్వథాసిద్ధత్వస్యానను గతసర్వ దుర్వ్య వస్థయా యత్ర యత్ర ప్రామాణికానాం సర్వథాసిద్ధత్వవ్యవహా
రః తత్ర తత్ర స్త్రైద కూడం నివేశనియం లఘు నియతేతార్వదికం తు ఖైద ప్రతియోగి తత్తత్ర్యోర్వ క్తే పరిహా
యక ఇద్ధం వత్తత్తాని యతానం తరాసభాదీనామికే ననియత త్పూర్విత్వేష కార్యైవ వారణాత్తత్తఖైద
కూడ నివేశాగౌరవం. నియతానాం దండత్వాదినాం త్వేనాయ తాత్తత్త ఖై దవత్వం. నివేశనీయమిత్వ
విసంధిరితి. తస్మిన్ సమవేత్ర్వో మితర్వో ధర్మ ఇతి. యద్ధర్మావచ్ఛిన్నం యద్ధర్మావచ్ఛిన్నసమవాయినోత్వ
ర్వేతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నం ప్రతి పదర్మావచ్ఛిన్నసమవాయి కారణమితి పర్యవసనం. కారణేన పదేనేతి. స్వరా

రత్కారణత్వేన పటే నాత్యర్థః। ఏవం తంతురూపం పటరూపం ప్రతి తురీతంతుసంయోగాదేర్నాసమవాయి
కారణత్వమితి పరాస్తః। కారణత్వే వారణాయ ఉత్పత్తౌ తదసమవాయికారణలక్షణే ఉత్పత్తిత్వం దే
దేయమితి దిక్। నను తురీయవిషయతానిరూపకత్వనివిశేత కథం జ్ఞాననిరూపకతాసంబంధే
న (త్ర) కారణతాశూన్యత్వమివ విశేష్యతాశూన్యసంసర్గతాశూన్యత్వం సంభవతి వినిగమనావిరహాదిత్య
పిహాలక్షణే (త్ర)యం దర్శనీయమితి। విశేషేతి। విశేష్యవిధయా విశేష్యదళానవగాహిజ్ఞానమిత్యర్థః।
తథా చ జ్ఞానత్వఘటితం విశేష్యతాశూన్యత్వం విశేషణతాశూన్యత్వం సంసర్గతాశూన్యత్వం చేతి ల
క్షణ(త్ర)యపర్యవసితమితి భావః। కేచిత్తు। నిష్ప్రకారకత్వం ప్రకారతాశూన్యత్వం। ప్రకారతా భాసమా
నవైశిష్ట్య(ప్ర)తియోగిత్వం। సంసర్గే వైశిష్ట్యవిషయత్వేతి యావత్। తథా చ సంసర్గానవగాహిజ్ఞానత్వ
మేవ సంసర్గశూన్యత్వమేవ వా లక్షణమాస్తాం ఖ్యాప్తువాదితత్పత్త్రైవ మూలార్థమాహుః। విశేష్యే
తి తాత్పర్యాః స్తు చింత్యం। విధాంతరసంసర్గతాయా ఇవ ప్రకారతాయా అపి విలక్షణవిషయతాత్మ

శీపిరాప్ర
౨౩

కత్వేన నప్రకారకజ్ఞానత్వరూపత్వేన గౌరవానవకాశాదితి దిక్. నిర్వికల్పకసాక్షిత్రయయుతయాత్ర
ప్రత్యక్షప్రమాణాసంభవాదనుమానం ప్రమాణయతి గౌరితి. విశిష్టజ్ఞానత్వాదితి. విశిష్టబు
ద్ధిం ప్రతి విశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాత్ప్రయోజకత్వం త్వితి భావః. అనవస్థాప్రసంగాదితి. స
వికల్పకస్య విశిష్టబుద్ధిత్వేన విశేషణజ్ఞానజన్యత్వనియమాదితి భావః. విశేష్యవిశేషణసం
బంధావగాహితే. అత్రాప్యేకత్ర రేతావ్యర్థానాం త్రయం బోధ్యం మనస్త్రయమేవేతి. సంయుక్తస
ఇత్యేనాన్వయః. ఏవమగ్రేపి. అత్ర ప్రత్యక్షసంగ్రహాస్తు. అత్ర మనసా సంయుజ్యతే తతః ప్ర
త్యక్షజ్ఞానముత్పద్యత ఇతి యోజనాంతరేణ. కథం శ్రోత్రసంబంధ ఇతి. నను శ్రోత్రస్య నభో
రూపత్వేన తత్సమవాయో దూరస్థశబ్దేప్యక్ష ఇతి శంక్యం. అతిప్రసంగభయాదితి వివరావధి
శ్రోత్రానుయోగికత్వవిశిష్టసమవాయస్యైవ ప్రత్యక్షే హేతుతాదృశసంబంధస్య
దూరస్థశబ్దే. భావాదితి భావః. ప్రథమతః శ్రోత్రదండసంయోగేన నభసి శబ్దోత్పద్యతే. తేన వ

దౌత్రైత్రుణ్యాః ఇతి చేన్న క్రమేణ నిఖిలదికవచ్ఛేదేనవ ప్త్రైలప్పత్రిరంగీకరణీయం తథా తదంశేపి సామర్థ్య
నిర్వాహాయ। కదంబేతి। ద్రష్టవ్యమితి। అత్ర ఇదమవధేయం। విశేషణవిశేష్యభావాత్ర నవిష
యుతారూపః। అపితు స్వరూపసంబంధావఖ్యస్తథా రాద్ధేయ ఖ్యావ ఇత్యర్థగ్రువ్యవస్థాపకత్వే। విషయతా
దీనాం సంయుక్త విశేషణతాత్వాదిరూపేణ బహువిధ ఘటపదనుగతానతిప్రసక్తరూపేణైవ పరిగణ
నాన్నష్టద్విధత్వే హానిః। నన్వేవం సమవాయత్వేనైవ సంయుక్తసమవాయత్వాదినా ఘటసమవాయః కథ
మోనక్రమ్యత ఇతి వాచ్యం। స్వేతం త్రివసెల్తాళిదినాత్మయూనుసారేణ దోషాదితి। ఏతేనాభావ
ప్రమాణాః విశేషణవిశేష్యభావసంస్త్రిక్షజన్యత్వప్రదర్శనేన ప్రమాణాంతరత్వం ప్రత్య
క్షైరి ప్రమాణాంతరత్వం। ననుఅనుపలబ్ధేః ప్రమాణాంతరత్వ సంగీకారే ఘటో నోపలబ్ధిదశాయాం
తదభావప్రత్యక్షాపత్తిః। మమమతేతు అనుపలబ్ధ్యాత్మక ప్రమాణాంతరత్వాభావాన్నాపత్తి
రితి భాష్యకారాం పరిజహాసుః యోగ్యానుపలబ్ధేరింద్రియసహకారిత్వమాత్రేణైవ నిర్వా

౨౮ శైలత్వప్రమాణాభావసంభవితోపాధిః । యత్రవిప్రతిపత్తినా । యత్ర వస్తుః సంయోగాది వద్వ్యాప్తతేత
దనసాధ్యభావసాధక విషయః యత్ర ప్రతియోగాద్యదః కల్పరూపం విషయే యేషు తథాపి పక్షేవ
సాయిత్వం దర్శనీయమితి । దర్శనాభావాన్నాస్తీతి । దర్శనాభావాన్నాస్తి తదర్థః । తర్కస్తేనేతి తాదృశీ । తర్కస్తా
అపాదితాప్రతియోగినో ఘటాదేస్తు ప్రసక్తేః విరోధితాయాః ఉపలబ్ధిః । తత్ప్రతియోగికే రూపా
శ్రావణలబ్ధిప్రసక్తస్య సహభూతా నైతదర్థః విరోధి ప్రవిశ్య పూర్వముపలబ్ధేరనాహార్యప్రమాయా
ప్రతియోగిస్తత్రాపాదనాపాదినో ఫలం యత్ప్రతియోగికల్పరూపయోగ్యతావిశిష్టమనుపలబ్ధిస
హభూతా నైతేతు పరమార్థః । అతో వ సంయోగాదౌ సత్త్వదశాయాం యదర్శనఘటసాధ్యత్వేన
ఉపలబ్ధేరితి తాపాదనాసంభవేన యోగ్యానుపలబ్ధేరభావాన్న తత్ర ఘటాభావప్రత్యక్షమి
తి సంక్షేపః । కేచిత్తు తర్కితేనేతి । తర్కితం ఆరోపితం యత్ప్రతియోగిసత్త్వం తద్విరోధినీయా
నుపలబ్ధిస్తత్సహభూతేనేతదర్థః । ఏతావతా ప్రతియోగిసత్త్వారోపకారణాభావప్రయోజ్యత్వ

పలక్షిలీభావః అభావప్రత్యక్షే కారణం నను ఇతరకారణవిరహాత్ప్రయోజకీభూత వలక్షిలీభావ ఇతి సా
ధితం। అత ఏవాంధకారే ఉపలంభాభావసత్త్వేపి న ఘటాభావప్రత్యక్షమితాలీ ఫలః॥ న హి భావప్రమా
ణానామింద్రియసన్నికర్షో మనుపలక్షిః సహకారిత్వం తత్ర ఘ్యయాకల్పి యంత్ర దపేక్షయాను
పలక్షైరేవ కారణత్వే కల్పనం వరమితాలీ ఫలం కేవలీభావాధికరణభూతలప్రత్యక్షే ఇంద్రియసాలివశ్యేమ
పేక్షణీయతయా క్లుప్తైనైవేంద్రియకరణేనాభావప్రత్యక్షోపపత్తావనుపలక్షైర్నిజాయవ్య
ప్రమితికరణత్వమయుక్తమితాలీ హా। అధికరణేతి। నను విశేషణవిశేష్యభావాఖ్యః సంబంధః అతి
రిక్తః కల్పనీయః ఫలంతు త్వేలత ఆహ। విశేష్యవిశేషణభావ ఇతి। అత్ర ఇదం బోధ్యం। ప్రత్యక్షం ద్వి
విధం। లౌకికమలౌకికం చేతి। లౌకికత్వం చ విషయతావిశేషః। లౌకికే షోఢా సన్నికర్షాః కా
రణం। అలౌకికే తు సామాన్యలక్షణా జ్ఞానలక్షణా యోగజలక్షణా చేతి త్రివిధః సన్నికర్షః। తత్ర
సామాన్యలక్షణా ధూమత్వాది। రూపాలోకే ష్విత్యాదౌ న రూపాసామాన్యలక్షణం పురోరూపం విషయోపాయ

౨౫ సాలి ఇతి వ్యక్తిపత్రైః । సామాన్యలక్షణానాం నిఖిలధూమాదీనాం అలౌకికప్రత్యక్షే ఉపయుజ్యతే । అతీతానాగతధూమాదిషు వహ్నిసంయోగాదేరసంభవాదింద్రియాణామసంనికృష్టానాం । ప్రత్యక్షే జనకత్వాభావే జ్ఞానలక్షణా తు సురభిచందనమితి చాక్షుషే ఉపనీతభానే సౌరభస్య చాక్షుషే యోగశ్చాక్షుషాసంభవాత్ । ఏవం యోగినాం దేశకాలవిప్రకృష్టపదార్థప్రత్యక్షే యోగజధర్మః ప్రత్యాసత్తిరితి సంక్షేపః ॥ ఇతి తర్కసంగ్రహదీపికాప్రకాశే భగవదర్పితే ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః ॥

(శ్రీ) గణేశాయ నమః । అనుమానం లక్షయతి । ప్రత్యక్షోపజీవకత్వసంగత్యా అనుమానం నిరూపయతి తద్ధేతుః । పరమతానితతి । ప్రత్యక్షప్రమితత్వేన్ద్రియా । అనుమితే వినా లక్షణా ప్రమితత్వే నానుమానస్య ప్రమాణాంతరత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః । విపరీతజ్ఞానోత్పత్తి ప్రత్యక్షో ప్రతివిశా

పదార్థో నసర్వ హేతుత్వేమం గేకుర్వతాం మతము పలంబ్య శంకతే । నవేతి । స్థాణు పురుష సంశయమి
తి । ఇదం విరుద్ధభావద్వయవిషయకోఽ కసంశయోఽయం నికారేణాపరేత్తు స్థాణుం పురుషేతి । స్థాణుత్వత్త
దభావ పురుషత్వత్తదభావ కోటికేత్యర్థః । ఇత్యాహుః । పురుష ఏవేతి నిర్ణయస్సామానాయత్త
త్రసంశయోత్తర ప్రత్యక్షే । అనువ్యవసాయ విరోధాదితి । ఇద ముపలక్షణం । పురుష మ
నుమినోమీత్యనువ్యవసాయాభావేన ప్రమాణాభావాదిత్యపి ద్రష్టవ్యం సంశయోత్తర ప్ర
త్యక్షే జనని ణావ్యవ్యక్తేమాన పక్షతాయాః పరామర్శ సహకారిత్వేపి ప్రయోజనాభావేన పక్ష
తా సహకృత పరామర్శజన్యత్వే వివక్షితా న్స్రాతివ్యాప్తిరిత్యాహుః । పక్షతేతి । ఏతేన వ్యాప్యవ్యధూ
మవాన్ వహ్నిమానయమితి విశిష్టవైశిష్ట్యవగాహి బుద్ధిం ప్రతి విశేషణతావచ్ఛేదక ప్రకారకని
శ్చయవిధయా వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వత ఇతి పరామర్శస్య కారణత్వేపి నత్రత్రాతివ్యాప్తిః
పక్షతా సహకృత పరామర్శజన్యత్వస్యాసత్వేనాతివ్యాప్తేరభావాదితి సంక్షేపః । యద్వాపిసా

వ్యాప్తిరత్ర ౨౬

దలిసంశయసలిపక్షతాత్వేపి సాధలిసిషాధయిషా యశౌవ అనుమితి కారణం సంభవతి తత్ర ప్రాప్తిపున నగజన్యేన
మెపూనుమితౌ వలిభిచారః। అతోనాలిదలిశంపక్షతామాహ। సిషాధయిషేతి। సిషాధయిషాయాః సా
ధలినుమితిచాయాః। సమవాయెనయోగాపంః పరూపసమవాయతదుభయఘుడుతసామానా
ధికరణాలిసంబంధెనత్ర ధ్రిశిష్టయాః। సిద్ధెః సమవాయెనాభావలతలిర్థః। సాధలిసిద్ధిః పక్షతావ
చ్ఛెదకవిశిష్టె సాధలితావచ్ఛెదకవిశిష్ట సాధలిత్త్రైవిశిష్టలివగాహిని ప్రయుసిద్ధా సిషాధయిషావిరహస్త్రైవిశిష్టలి
నితెశనసలిత్ర యొజనందర్శయతి। సిద్ధి సత్వెపితి। అత్ర సిద్ధి ఖ పర్యోమావత్తిమానె వత్తి వాలిపలిద్ధా
వు వాం కైతి సమూహాలంబనరూపాత్కః పరామర్శసంపత్తిరితి ధైలియం। వ్యాప్తి విశిష్టపక్షధర్మ
తా ఇన్హానమిత్యత్ర వ్యాప్తి విశిష్టపక్షధర్మతా వ్యాప్తి విశిష్టపక్షధర్మతాత్కా నమితి సప్తమితత్
పురుషాంగే కారెవలిభిచారవింగరౌ నుమితౌ వ్యాప్తి విశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజనలిత్వాభావెనావ్యా
ప్తిరతః వ్యాప్తి విశిష్టపదసలి వ్యాప్తి విషయకెత్యర్థః ఏవంచలంఖలిజ్ఞానాంతపదెన కర్మధారయ

అయోగోలకాంతర్భావేన

వం గేకలోఽతి । వ్యాప్తి విశిష్ట విషయకమితి । వ్యాప్య వహ్ని ప్రకారతా నిరూపితపక్షతావచ్ఛేద
కావచ్ఛిన్న విశేష్యతాశాలి నిశ్చయః పరామర్శః ఇతి తు నిష్కర్షితార్థః । అఖి నియమః । అభిలాపశబ్దము
ఖ్యాంతయోః । నియత సామానాధికరణ్యం సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వాదిరూపం నిసంభవతి । ఇదం వ్యాప్తి
శ్చైవ యుతావదిత్యాద అవ్యాప్తిః । సాధ్యాభావాధికరణ ప్రసిద్ధిరిత్యవ్యాప్తిః । కింతు సామానాధికరణ్యే
తి । వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాద ధూమసమానాధికరణో యోఽత్యంతాభావః ఘటాత్యంతాభావః వహ్నిత్వ
ద ప్రతియోగి వహ్నిః తత్సామానాధికరణ్యం ధూమేఽస్తీతి లక్షణసమన్వయః । ధూమవాన్ వహ్నే రి
త్యాదౌ తు ధూమసామానాధికరణ్యాభావస్యాసత్వేఽపి తు సమానాధికరణతయా తత్ప్రతియోగిత్వ ధూమ
ఇతి నాతివ్యాప్తిః । నను వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ తత్ర తద్వ్యాప్యాభావసత్వాదిని న్యాయంతు న ధూ
మసమానాధికరణతయా తాదృశాభావాప్రతియోగిత్వం నకసాపి వహ్న్యాదితి వ్యాప్తిరితి వాచ్యం
అప్రతియోగి సాధ్యత్వసంప్రగితానవచ్ఛేదక సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న తద్ధర్మః । తాదృశధర్మకతయా

సిపిరాప్ర
౧.౩

దూష్యతే। ప్రతియోగితాయాం। సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వం నివేశనీయం। తేన వహ్నిమా
న్ ధూమాదిత్యాదౌ సమవాయేన వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావస్య ధూమసమానాధికరణ
త్వేపి న క్షతిః। హేతుపదం హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నపరం। అతః ద్రవ్యం విశిష్టసత్తావత్త్వాదిత్యాదౌ విశి
ష్టసత్త్వశుద్ధానతిరేకే తయోః హేత్వధికరణగుణాదినిష్ఠత్వేపి ద్రవ్యత్వాభావస్య నావ్యాప్తిః। హేత్వ
ధికరణతా హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నా గ్రాహ్యా తేన వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వహ్ని
సామానాధికరణ్యాభావస్య ధూమసమవాయినిష్ఠత్వేపి నావ్యాప్తిః। నన్వేవమపి కపిసంయోగవానేత
ద్వృక్షత్వాదిత్యాదావవ్యాప్తిః। సాధ్యస్య హేతుసామానాధికరణ్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేద
కావచ్ఛిన్నత్వాదితి వాచ్యం। హేతుసమానాధికరణాభావప్రతియోగివైయధికరణ్యస్య
నివేశనీయత్వాత్। కేవలాన్వయిసాధ్యకత్వస్థలే ఘటాభావాదేః ప్రసిద్ధత్వాన్నావ్యా
ప్తిరితి అధికమన్యత్ర దీధితివ్యాఖ్యాయాం బుధైరవశ్యమనుసంధేయం। సాధ్యాను

మితి మితి ష్టసలి అర్థస్య ప్రయోజనం సాధ్యసంశయనివృత్తి రూపం యస్యాసావితి. ఫలే త్వాలస్యే
యస్య సంశయనివృత్తిప్రయోజనకానుమితి మితస్యార్థస్య। పశ్చాన్నిబ్రతి। ఏకసంబంధి జ్ఞానమ
పరసంబంధిస్మారకమితి కేనాపి దర్శనస్య స్మృతి హేతుత్వాదితి భావః। కథం వ్యాప్తిగ్రహ ఇతి
తి। వస్తుని వార జ్ఞానదశాయాం పరోక్షదపి వ్యాప్తి నిశ్చయమనుభవేత్తి. తథా యో దర్శనస్య వ్యాప్తి
నిశ్చయహేతుత్వం న సంభవతీతి భావః। ఇదముపలక్షణం। భూయో దర్శనమిత్యస్య భూయసాం దర్శనా
నాం సమాహార ఇతి భూయసాం సాధ్య హేతూనాం దర్శనమితి భూయస్సు అధికరణేషు దర్శనమితి వార్థః।
నాద్యః। ఏకత్రైవ సహచార దర్శనధారయా వ్యాప్తి నిశ్చయప్రసంగాత్। న ద్వితీయ ఇతి యతః। ఏకత్రా
పవానైతద్రసాదితావదా సాధ్య హేతుమదధికరణ భూయస్త్వ భావేన వ్యాప్తి నిశ్చయానుత్పాదప్ర
సంగాదితి తాత్పర్యార్థః। మణికారసిద్ధాంతమవలంబ్యాహ। వస్తుని వార జ్ఞానసహిత ఇతి। వ్యాప్తిగ్రాహ
కారణవదితి। వ్యాప్తి నిశ్చయహేతుసమానాధికరణానుకూలతా భావప్రతియోగిరానవస్థైదదసాధ్య ఏవా

దీపికాప్ర
౨౮

రణావచ్ఛిన్నసాధ్యస్య సమానాధికరణవృత్తి హేతుతావచ్ఛేదకరూపస్యైవ సామానాధికరణ్యాంతస్య రాసభాదిసాధార
ణాత్ । ధూమాభావాదేశ్చ యతో వ్యాప్యతావచ్ఛేదకత్వం । తాదృశధూమత్వాదిరూపేణ వ్యాప్తిత్వమిత్య
వచ్ఛేదావచ్ఛేదక తయాత్రైకత్వపి న క్షతిః । ఇదం చ సాధ్యతావచ్ఛేదకతథావిధప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వరూప
వ్యభిచారగ్రహాభావప్రయోజకతగ్రహాభావవిధయా హేతుశ్చ సాధ్యసామానాధికరణ్యవృత్తి హేతుతావచ్ఛేద
కాం శగ్రహేతు విశేషణజ్ఞానవిధయా సామానాధికరణ్యజ్ఞానం హేతురితి కేచిత్ వ్యభిచారజ్ఞానాభావ
సామానాధికరణ్యజ్ఞానయోః వ్యాప్తిగ్రహహేతుత్వే తద్ధ్యేయం । వస్తుతస్తు హేతుం వ్యాప్య పక్ష సాధ్యసామా
నాధికరణ్యే తెన వ్యాప్తిః సచ వ్యాప్తిః రాసభసాధారణ సప్రమాతృక రాసభవింగరపరామర్శాలేః ప్రమా
తృకత్వ వ్యాప్తమనుమితావ్యప్తిః ప్రమాతృకపరామర్శస్య ప్రమానుమితత్వజనకత్వేనైవ సత్వేనైవ పక్షప్రత్రి
రయోగాదితి భావః । యద్ధర్మవచ్ఛిన్న వ్యాప్య పక్షధర్మ వ్యాప్తిఘట్టః కాంత ధర్మి తావచ్ఛేదకత వ్యాప్తి ప్రకార
రనిష్ఠ ఇత్యనైవ హేతు వింతి హేతుతావగమేనాదోషాత్ । అత ఏవ తాదృశ శరీరే ధూమవత్వప్రవేశ

న లాఘవమితి చేత్ । శంకా చేత్ । వ్యభిచారసంశయస్య వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధకత్వేన తత్ర తన్నిధారణా
వ్యభిచారజ్ఞానాభావ వినైవ వ్యాప్తిగ్రహో భవతీతి వాదం తం ప్రతి తర్కః వ్యభిచారశంకానిరాసకః । తర్కవిధిరితి
త్ర కార్యకారణభావే తత్ర నిఖిలకారణానవస్థాసక్తల ఇత్యర్థః । తర్కవిషయత్వేన సిద్ధ ఏవేతి । ఇతరకారణవిరహాత్తే
తాదృశకారణవిరహప్రయుక్త ఏవేత్యర్థః । తథా చ తత్ర తత్కార్యే భగవదిచ్ఛైవేతి భావః । ధూమానుమానే
రితి । ధూమవహ్న్యోర్వ్యాప్తిగ్రహోత్పత్తేర్వ్యభిచారశంకానివర్తకః కార్యకారణభావప్రసంగ
లక్షణాస్తర్క ఇత్యర్థః । స తర్కః । ధూమో యది వహ్నివ్యభిచారీ స్యాత్ తర్హి వహ్నిజన్యో న స్యా
దిత్యాకారకో బోధ్యః । నను ధూమానలయోర్వహ్నిధూమయోః సంబంధగ్రహే సహచారదర్శనాపేక్షా
వహ్నిధూమానాం సన్నికర్షేణ సహచారప్రత్యక్షసంభవేన నిఖిలధూమేషు వ్యాప్తిప్రత్యక్షం న సంభ
వతి । తదా తృతీయధూమదర్శనేన వ్యాప్తిస్మరణాసంభవాదనుమానానుపపత్తిరిత్యాశంకాయాం
రతే । నను సకలవహ్నిధూమేషు లౌకికసన్నికర్షాభావేऽపి సామాన్యప్రత్యాసత్త్యా సకలోపస్థితౌ

దీపికాప్ర

—౨౨ కేకసత్రికమేస ద్రావణే . పర్వతాభావశ్చ సమానాధికరణత్వేననిఖిలపర్వతధూమసహచారప్రత్యక్షసంభవా
న్నిఖిలధూమేషు వహ్నిప్రత్యక్షాః . సంభవతి . ఏవం చ పర్వతే యద్ధూమవాన్ పి వహ్నిమాన్ గలి హితతత్వేన ధూమమదశేః
నా స్మరణాసంభవాన్న పరామర్శానుపపత్తిరితి సమాధత్తే . వహ్నిఖ దూమ మత్వే తి . యద్యపి పరార్థానుమా
నశబ్దయోః పరస్య మధ్యేన్న సాధ్యః ప్రయోజనం సాధ్యానుమితిరూపం యస్మాదితి వ్యుత్పత్త్యా పరసమవేతా
నుమితికరణలింగపరామర్శో ఽర్థః . అతఏవ స్వార్థానుమితే పరార్థానుమితేరావ్యభిచారే పరామర్శేఽవ
కరణమిత్యర్థః గ్రమమూలం సాధుసంగచ్ఛతే . తథాపి పరార్థానుమానప్రయోజకే పంచావయవవాక్యప్ర
రార్థానుమానశబ్దస్య పాఠిక పరార్థానుమానం యస్మాత్ పరార్థానుమానమితి వావ సనేకలి
తవిమూలమపహారయతి . పరార్థానుమానమాహ . పంచావయవవాక్యమిత్యనేన పంచావయవాః
యస్య వాక్యస్య వ్యుత్పత్త్యా ప్రతిజ్ఞాదివాక్యపంచకసముదాయత్వం నావయవలక్షణం బోధ్యం .
అనేన ప్రతిపాదితాన్నిగాదితి మూలస్య ప్రతిజ్ఞాదిపంచకసముదాయప్రయోజ్యలింగపరామర్శ

ధిత్యర్థః। సాధుత్వే వతయా పక్షే వచనమితి। సాధుత్వే తావద్వైదకావచ్ఛిన్నసాధుత్వప్రకారతాకపక్షే తావద్వైద
కావచ్ఛిన్నపక్షే విశేష్యక బోధజనకవాక్యమిత్యర్థః। ఉదాహరణాని। సాధుత్వే తావద్వై కవిశిష్టవైశి
ష్ట్యవగాహిజ్ఞానం న పక్షే తావద్వైదక విశేష్యే ఉవ నయోక్తపక్షే తావద్వైదక విశిష్టే న సాధుత్వే తావద్వైదవి
శిష్టవైశిష్ట్యజ్ఞానమితి తయోర్నిరాసః। వాక్యపదసత్యానాన్యయా వయు వ వాక్యపరత్వానాన్యయుఖ
హిభూర్నితవాక్యస్య దాసహ। ఏవ మగ్రేపి। అయం నరం దారం డ నం ఈమోగాజు సత్ప్రవత్యాదితాదా
ప్రతిజ్ఞాయాం వం చమత్యతఘ్నసత్వాదత వాక్ప్రవార్రణాయు వింగప్రతిపాదకమితి హేంతు ప్రతిపా
దక వాక్యమిత్యర్థః। వాక్ప్రప్రతిపాదకమితి। ప్రకృత హేతు వంతి ప్రకృత హేతువాత్య పక్షావి
శిష్టసాధ్య బోధకమిత్యర్థః। కథము దాహరణా సత్వాత్య పక్షత్వ బోధకతైతే వైశిద్యం। సాధ్యవద
సత్వ హేతువాత్య పక్షవిశిష్టసాధ్యనిరూపణ పక్షే దాయా। నవ ధీరుం క్త యుక్తే దసత్వైయుత్యర్థ
మితిశంరత్వం తాదత్వాతాప్రయుర్గ్రాహకతయా సాధర్మ్యావీ। తఆధవాప్రధవ యుక్తే దాదైవ

దీపి గం ౩౦ (శ్రీ)మానసప్రతీతింయస్య యత్పాదాద్యేకదేశమపాదనసామాన్యస్య (ప్ర)కల్పితహేతుమత్సామాన్యస్య తత్పాదాద్యేకత్ర
స్మిన్ సాధ్యస్య సాధ్యవత్త్వే ప్రాప్తే జాతే ఉత్తరకాలం వ్యాప్యపక్షతాబోధాబోధావన్యానవకాశః । తథా హి వ్యాప్తి
ప్రతిపత్తివరత్వే ముదాహరణసాధ్యద్రూపమితి న కశ్చిద్దోషప్రసంగ ఇతి దిక్ । వ్యాప్తివిశిష్టలింగ
ప్రతిపాదకమితి । పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టవిశేష్యప్రకల్పితసాధ్యవ్యాప్యవ్యాప్తిహేతుప్రకారకబోధ
జనకవాక్యత్వమిత్యర్థః । పక్షతావచ్ఛేదకధర్మజ్ఞానాధీనమనుపనయ ఇతి హేతుప్రయుక్తపక్ష
తి విశేషప్రకారకానుప్రదర్శితాదేరేవ యథార్థం అల్పాంగమనియమః । హేతుసాధ్యవత్త్వయాపక్ష
వచనమితి । హేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యవ్యాప్తివిశిష్టసాధ్యవద్విషయకబోధజనకవాక్యమిత్యర్థః । ఉత్త
రకాలముఖాదిలానప్రతిజ్ఞావిషయకబోధామానసోత్ర స్పష్టవ్యః । నను విశిష్టవైశిష్ట్యవగా
హి పరామర్శస్యానుమితిం ప్రతి హేతుత్వే త్రాస్య న ధాసిద్ధస్యనియతపూర్వవర్తిత్వయోః
రభావనియమ్యయోగౌరవం । వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ ధూమవాన్ పర్వత ఇతి జ్ఞానద్వయస్య

వచుతే విశిష్టపరామర్శం ప్రతి కారణత్వే నక్లృప్తస్య కారణతావచ్ఛేదక ఆనర్థక్యాపత్తేః మాత్రస్య
కల్పనీయత్వే లాఘవమితి ప్రాభాకరః శంకతే । న్యూనవృత్తి । వ్యాప్యవ్యాపకయోరితి । అత్ర వ్యాపక
మత కారణస్యాన్యస్య విశిష్టపరామర్శ జ్ఞానద్వయ కారణత్వం సంభవతీతి భావః । కథం విదపి వ్యా
ప్తితావచ్ఛేదకధూమత్వాదేర్భానం పరామర్శేన సంభవతీతి స్ఫురణాయ శాస్త్రేతి । లాఘవేనేతి ।
కల్పనాలాఘవేనేత్యర్థః । తృతీయం జ్ఞానద్వయం అసంభావనీయం తత్పూర్వవృత్తి యోః కల్ప
నాపేక్షయా విశిష్టపరామర్శే తత్కల్పనే నైవ లాఘవమితి । వస్తుతస్తు తద్ధర్మావచ్ఛిన్న
విశేష్యకత్వాదిప్రకారకనిశ్చయే విశిష్టతద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిశేష్యనిశ్చయస్య కారణతావచ్ఛేద
కత్వం । జ్ఞానద్వయస్య సాధారణత్వేన సుకరత్వే న తన్మతభంగః । న్యాయమతే తు వ్యాప్తివిశిష్ట
పక్షధర్మతావగాహినిశ్చయత్వం కారణతావచ్ఛేదకమితి కారణతావచ్ఛేదకలాఘవం ద్రష్టవ్యం । విని
గమనావిరహే జ్ఞానద్వయమాత్రం లింగత్వేనాపి కారణత్వే వదతాం మీమాంసకానాం మతం నిరస్య

దీపికా ప్ర తి లింగం న కారణమితి వక్ష్యమాణత్వాత్। తత్రాపి అనుమితేరనుభవసిద్ధత్వేన తద్వ్యవహారపూర్వో
౩౧ ష్మాత్ భవితవ్యమితి ధూమాదౌ కారణత్వాదితి భావః। మతమితి। ఫలాయోగవ్యవచ్ఛిన్నం కారణం కరణమి
తి మతే తు పరామర్శ ఏవ కరణమితి జ్ఞేయం। కరణ ఇతి వ్యాప్తివారణాయ। తజ్జన్యత్వే సతీతి
యదన్యేషామనుమాననిరూపణానైవ ప్రతిజ్ఞానస్యైవ తత్త్వబోధకత్వాత్। తథాపి లింగస్య
వినైవ ప్రదర్శితత్వాత్ జ్ఞానస్య మనసి కర్తా తద్వ్యవహారః। లింగం విభజతే ఇతి। అన్వయీత్యన్వయవ్యతి
రేకీత్యన్వయమాత్రవ్యాప్తిమూలసాధ్యసహచారగ్రహాగ్రాహ్యవ్యాప్తికత్వే సతి వ్యతి
రేకసహచారగ్రహాగ్రాహ్యవ్యాప్తికత్వం మనసి కృత్వా తద్వ్యాప్తిగ్రాహకయోః ప్రకా
శయతి పాతుసాధ్యయోరితి। అన్వయమాత్రవ్యాప్తిరూపకేవలాన్వయిలక్షణే మత్ప్రవేశనవ్యతిరే
కవ్యాప్తివ్యవచ్ఛేదయోగ్యతాయా అభావాత్ వ్యాపకత్వ ఇత్యాహ వ్యాప్తికారణం కేవలపరిష్కృతమితి
కేవలాన్వయిసాధ్యమితి। కేవలాన్వయిసాధ్యకవ్యతిరేకహేతౌ సంగ్రహాయ సాధ్యకేవలాన్వ

యః ఫలం నివేశితం తు దేవదత్తే । అఫలం తాం భావేతి । నిరవచ్ఛిన్నవృత్తిమదభావాభావత్వేతల్లధ్వః । తేనగగనా
భావసంయోగాభావాదిసాధ్యకే హేతోస్సంగ్రహః । ఘటపటోభయభిన్నే యత్ప్రసిద్ధపటోందావసత్వేనసర్వత్ర
ప్రసిద్ధిసంభవాదాహ । న కేవలమభిధేయత్వమతి మూలేవృత్తికవ్యాప్తికమితి । నిష్ఠితవృత్తికవ్యాప్తి
మాత్రకమిత్యర్థః । తేన పృథివీతరభేదవ్యత్వేగంధవత్వాదితావ్యా అవ్యాప్యవ్యాప్తిస్సంభవేపి నక
నాసంగతిః । ఇతరభేదః పృథ్వీతరత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకభేదః । అవ్యాప్యవృత్తిమితి । అవ్యాప్యసమా
నాధికరణ్యాగ్రాహ్యవ్యాప్తిమత్వం సాధ్యత్వమర్థః । తయోర్వ్యావృత్తిర్థానుమానమితై దవ్యభిచారం యం వృత్తి
కేవలసాధ్యతిభావః । అసాధారణమితి । సపక్షావ్యావృత్తిరూపాసాధారణలక్షణాక్రాంతత్వా
దితిభావః । అత్రసిద్ధసాధ్యకేపిసాధ్యవిశేషణాకానుమితేరవశ్యతత్తిత్రాయమాణాం । సాధ్యత్వాది
వృత్తికవ్యాప్తిరితి । సాధ్యాభావవ్యాపకీభూతాభావప్రతియోగిరూపతత్వద్ధః । పృథివీతరత్వా
వల్లక్షణేనసాధ్యతే అపితుఘటాదిభేదరూపేంసాధ్యతే । తథాచసాధ్యతామాపాదసఖిత్వాత్

దీపికాత్ర
౨౨ జలాదీతి జలాదీనాం ప్రత్యేకం దశానాం మొదళానాలీఖానాన్తేష్ఠాం రూపం సాధ్యతావచ్ఛేదకః సముదాయస్య
ప్రసిద్ధిసంభవాదాహ। ప్రత్యేకమితి ప్రత్యేకం దశత్వావచ్ఛిన్నేతి। అనుమితేః ప్రాక్కాలే నిశ్చితసాధ్యతావ
చ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవత్తోద్ధర్మిణావహ్నిప్రతియోగిత్వప్రసిద్ధేః సతాదృశనిబంధనే అప్రయితావసాంధారణస్య
ఇతి సముదితార్థః। ప్రత్యేకం ప్రసిద్ధాపేక్షాబుద్ధివిశేషవిషయత్వరూపసముదాయత్వవిశిష్టజ్ఞా
నం న సంభవతి। తథా చ విశేషణతావచ్ఛేదకప్రకారకనిర్ణయస్య సత్వే సత్వాత్। సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశి
ష్టవైశిష్ట్యావగాహ్యనుమితిః ఉపలక్షితరేకవ్యాప్తిజ్ఞానం న సంభవతీత్యాహ। ప్రత్యేకాధికరణత్వే
దినా। యద్యపి జలాదిచతుర్దశానామన్యోన్యాభావానాం చతుర్దశసు ప్రత్యేకమితరేతరావర్తమానత్వం
తథాపి అథాప్యేతేః ప్రమాణానాం తదభావమగేకం లక్ష్యం తం ప్రాప్య కరమార్య ప్రత్యం వ్యతిరేకవ్యాప్తిరను
మితౌ సుమితత్వం గవ్యస్య దశానామయుతతయా తన్నతసాధారణస్య న వ్యతిరేకవ్యాప్తిం దర్శయితుం జ
లాదిత్రయోదశతాదికథనం న తు ప్రత్యేక జలాదిచతుర్దశానామన్యోన్యాభావానాం ప్రసిద్ధ్యాః। అభావస్యాధికరణ

ణాత్మకసర్వేతేనాం గీర్వాణాదిలిపిద్వయం। తే చిత్రజలమువాది యోనిష్ఠాంత్ర యోదశానామితి విగ్రహే ఆజ
లాదిప్రభృతి యోగికారణానాం చతుర్దశానాం మహేశ్వరాణాం వ్యాఖ్యానామిత్యర్థః। త్రయోదశశక్తిరితి। జలాదీ
తాద్యైః। ఉక్తే విగ్రహే ఆనాచతుశ్శక్తి ఇత్యర్థః। అత్రైవం చోద్యమితి వాచ్యః। యూపే సందిగ్ధసాధ్య
మానానితి। విశేషవతా సంబంధేన సాధ్యప్రకారకసంశయవిశిష్ట ఇత్యర్థః। సపక్షలక్షణాదికమప్యేవ
మేవ పరిష్కర్తవ్యం। పక్షలక్షణా సాధ్యవ్యాప్తిమాత్రం కథం। అపి కాయాం। నన్వితి। సంశయవిఘటకే
శాబ్దసిద్ధిస్థలేఽవ్యాప్తిముక్త్వా ప్రత్యక్షస్థలే పిత్రాహ। కిం చేతి। ఉక్తేతి। సిషాధయిషావిరహవిశిష్టసిద్ధ్య
భావరూపపక్షతాయా యత్ర సత్వపక్షలక్షణాత్వాదిత్యర్థః। సద్ధేతుం నిరూపయతి। వ్యాప్త్యాదివిశిష్టహే
తుం నిరూప్యేత్యర్థః। సద్ధేతునిరూపణే। సద్ధేతోః హేత్వాభాసప్రసంగసంగత్యా తన్నిరూపణమితి భావః। యథా
తే హేత్వాభాసా ఇతి। హేతువదాభాసంతే ఇతి హేత్వాభాసా దుష్టహేతవః ఇత్యర్థః। నను సామాన్యప్రకారక నిరుప్య।
జ్ఞానమంతరా విశేషజ్ఞానానుదయేన సవ్యభిచారేత్యాదీనాం సామాన్యమనుగతమిత్యాశంకామపనే

౩౩ ష్టుధర్మేష్వలక్షణే అభిహితే దోషవత్త్వరూపదుష్టలక్షణం సాంప్రతి స్ఫుటత్వాల్లాఘవం భవతి తత్సుఖ
యేన దోషసామాన్యలక్షణమాహ । అనుమితీతి । హేత్వాభాసత్వమితి । హేత్వాభాసా హేత్వాభాసాః
హేతునిష్ఠదోషాః । తేషాం భావః । తత్త్వమిత్యర్థః । ప్రాదోవత్త్వ । మానితాపదస్యానుమితిం ప్రతి వ్యాప్త్య
భావవాన్ హ్రద ఇతి బాధనిశ్చయస్య ప్రతిబంధకతయా ప్రమాత్వకతాదృశనిశ్చయవిషయత్వంవ
వ్యాప్త్యభావవద్ధ్రదావృత్తిత్వమితి లక్షణసముచ్చయః । తత్రానుమితిపదముపాదాయ లక్షణం యమాం । ను
మితిత్రత్వాకరణస్యేతరపరం తేన వ్యభిచారాదిజ్ఞానస్య పరామర్శప్రతిబంధకత్వేనైవ నిరాసాద
నుమిత్యప్రతిబంధకత్వేపి వ్యభిచారాదిషు నాతివ్యాప్తిః । పర్వతో నిర్వహ్నిరితి బాధభ్రమస్యాప్య
తెరావస్థాయామనిత్యం నుమితిప్రతిబంధకతావిత్త్వవిషయవ్యాప్త్యభావాదావృత్తివ్యాప్తిరతో యథా
ర్థేనేతి । భ్రమభిన్నేత్యర్థః । అత్రైవముపి వ్యాప్త్యభావవద్ధ్రదాత్మకవాక్యైకదేశైవ వ్యాప్త్యభావాదావతి
వ్యాప్తిః । వ్యాప్త్యభావవాన్ హ్రద ఇత్యాకారకయథార్థజ్ఞానవిషయత్వస్య త్ర ప్రసక్తావితి

చేన్న । యద్రూపావచ్ఛిన్నవిషయకజ్ఞానసామాన్యస్యమనుమితిప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వందో
షత్వమిత్యర్థః పర్యవసానే నాదోషః । వ్యాప్త్యభావత్వావచ్ఛిన్నవిషయకస్య వ్యాప్త్యభావవాన్ ప్రా
ణ ఇతి జ్ఞానస్య అనుమితిప్రతిబంధకత్వేపి తాదృశజ్ఞానసామాన్యస్య తద్గతస్య వ్యాప్త్యభావవ ఇ
తాలికారకజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకత్వేపి న వ్యాప్త్యభావత్వాదేర్యత్ దేనోపాదానాసంభవాత్ । నవత
హ్నేరయథార్థపదం వ్యర్థం పర్వతో నిర్వహ్నిరితి భ్రమవిషయీభూతవ్యాప్త్యభావాదావతివ్యాప్తేరు
క్తరీత్యైవ వారణాసంభవాదితి వాచ్యం । జ్ఞానపదస్య జ్ఞానవిశేషతాపరత్వే గ్రాహకతయా యథా
ర్థపదస్య సార్థక్యాత్ । ఏవం చ యద్రూపావచ్ఛిన్నవిషయకానాహార్యాప్రామాణ్యజ్ఞానానాస్కంది
తనిశ్చయసామాన్యం ప్రకృతానుమితిప్రతిబంధకం తద్రూపావచ్ఛిన్నత్వం దోషత్వమిత్యర్థః । ఉప
ర్యవసితః । తేన వ్యాప్త్యభావవద్ధర్మివిషయకస్యాహార్యస్యాప్రామాణ్యజ్ఞానవిశిష్టజ్ఞానస్య
సంశయస్య చానుమిత్యప్రతిబంధకత్వేపి నాసంభవ ఇత్యాలంపల్లవితేన । పరే తు । ఇదమనుపపన్నా

మేవ లక్షణం పరం తు జ్ఞాయమానవ్యభిచారాదేః ప్రతిబన్ధకత్వముపపాదయతి । తదర్థస్తు ప్రతి
బన్ధకా యే వ్యభిచారాదయః ఏతజ్జ్ఞానవిషయప్రకారతాశాలితావచ్ఛేదకేన సమ్బన్ధేన తత్ప్ర
కారకయథార్థజ్ఞానవిశేష్యత్వం । ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యాదౌ ధూమాభావవద్వృత్తిత్వవిశిష్టవ
హ్నిర్వ్యభిచారః । ఉక్త సమ్బన్ధేన తద్వాన్ వహ్నిరిత్యాదికారకయథార్థజ్ఞానం విశేష్యత్వమస్తీతి
లక్షణసమన్వయః । అనుమితిపదస్య ప్రకృతానుమితిపరతయాన్న ద్వైతావనుమితిప్రతిబన్ధక
భూతవ్యభిచారాదేరనుప్రవేశనాతివ్యాప్తిః । యథార్థే పదాదానేన తత్సమ్బన్ధేన వ్యభిచా
రప్రకారకభ్రమవిశేష్యస్య సిద్ధతావచ్ఛేదకస్యైవ నాతివ్యాప్తిః సాధ్యాదితి తత్ర విశేష్యతావాచ్యః సత్ప్ర
తిపక్ష ఇతీతి । సామాన్యలక్షణం తు సాధారణాద్యన్యతమత్వం । స్పష్టం । మూలే తత్రేతి । సాధారణాది
షు మధ్యే ఇత్యర్థః । సాధ్యాభావవద్వృత్తిరితి । సాధ్యతావచ్ఛేదకధర్మసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నప్రతియో
గితాకాభావవన్నిరూపితవృత్తితావచ్ఛేదకసమ్బన్ధావచ్ఛిన్న ఆధేయతావానిత్యర్థః । తేన వహ్నిమా

స్థూ ఘటాదితాదాత్మ్యం తు మతిపత్తితాదాత్మ్యతత్తాని దాభావస్య సంబంధతయావచ్ఛిన్న సామానాభావ
స్య సత్త్వేపి సాధ్యాభావవతి ఘటామాంవయు వాద్యాసమ వాయాదినా ఘటామాదివృత్తిత్వేపి వనాతి
వ్యాప్తిః। అత్ర చ సాధ్యాభావవత్త్వాయాం సంబంధవిశేషత్వాని వేశే ఘటం త్వాభావాది సాధ్యకవ్య
భిచారిణి సాధ్యాభావస్య ఘటం దెవిశేషణతా విశేషే వాధికరణాప్రసిద్ధ్యా ఽవ్యాప్తిం ఠతః సాధ్య
తావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్త్వాగ్రహాం ప్రతియే న సంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వానిశ్చయః। ప్రతి
బంధకత్వేన సంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వం వివక్షణీయమేవం వచ్ఛిన్న సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధా
వైశిష్ట్యవిశేషణతా। ఘటత్వాభావాదావసాధ్యసమవాయసత్త్వే తినదోషః। కపిసంయోగాభావ
త్వాదిత్యాదౌ తావద్వృత్తిః సంబంధేన నిరవచ్ఛిన్నవైశిష్ట్యవిశేషణతేతి దిక్। నచ విరుద్ధే తివ్యాప్తిరితి
ప్రతివ్యాప్త్యేండ పరియసంరిపులే పాథైరసంకరాదితి నావ్యయేనత్రసవ్విరుద్ధసాధ్యారణాపిప్రరు
తి విరహాద్ సర్వసపక్ష వావృత్తి ఇతి। సపక్షవృత్తి త్వావచ్ఛిన్నాభావవాని తద్వేనః। సర్వోప

దీపి రా(త్ర) రా॰శిశా

34 దం సపక్షవృత్తిత్వే సామానాధికరణ్యావనివేశాస్ఫురకం । సపక్షపదం నిశ్చితసాధ్యవద్ధర్మికం । శాబ్దైఅ
నిత్యత్వే సాధ్యశబ్దత్వాదిసద్ధేతావపి పక్షే సాధ్యసందేహదశాయామసాధారణ్యప్రసక్తే తావదితి సం
ప్రదాయవిదః । నవీనాస్తు సద్ధేతావపి పక్షే సాధ్యసందేహదశాయామసాధారణ్యస్య ప్రకృతప
రామర్శాదికవిరుద్ధపరామర్శోదశాయాం సత్ప్రతిపక్షస్యేవ కాలేవా ద్వ(ప్ర)ముదశాయాం బాధ్యసాధ్య
వత్త్వం గేరాకాపత్తేః । న హి నైష్ఫల్యమేవ యుక్తం పక్షాప్రమాః । ఏవం చాత్ర సపక్షపదం కేవలసాధ్యవత్పరం
శబ్దో నిత్యః శబ్దత్వాదిత్యాదిసాధ్యవద్వృత్తిత్వాభావకాలప్రత్యేతేతి న కేలాపి దోష ఇతి ప్రాహుః ।
అన్వయవ్యతిరేకద్వయం తత్ర నాస్తి ఇతి । తత్త్వం చ కిం విద్ధి శేషుకనిశ్చయావిషయసాధ్యకల్పేన
తి కిం వి. ద్ధి శేషుకనిశ్చయావిషయ సాధ్యాభావకల్పం । నవీనమతేషు అంతర్భావతా భావాప్రతియో
గిత్వవిశిష్టసాధ్యాదికమేవానుపసంహారిత్వం తద్భిన్నసత్యపతిరేకవ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధక
తా సాధ్యాభావవావృత్తిత్వం ఇతి । సాధ్యాభావవావృత్తిః సాధ్యవద్వృత్తిత్వం అసాధారణ్యసవ్యపుని

॥ కేవలవ్యతిరేకి-నిశ్చయ కేవలతరవ్యాప్య ... తదసంభవ ... దిత్యాదౌ అతివ్యాప్తివారణాయ చంబ వ్యతిరేకి
స్యాయాం తేషు సాధ్యాభావవత్త్వ ... ప్రోక్తం నసపక్షవ్యాప్య ... దిత్యాదిసాధ్యాయం కేవలం
అతివ్యాప్తిరతో సాధ్యసాధ్యవత్త్వ ...

శ్రిత సాధ్యవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్యతానవచ్ఛేదకః। ఏతాదృశవ్యాప్తివిశిష్టహేతుమత్తాజ్ఞానం సాధ్యాభావ
మితిం ప్రతి ప్రతిబంధకమితి ధ్యేయం। యద్వ్యాపకతాదిః। యత్సంబంధి యత్సంబంధేన। త
దభావవ్యాప్యవ్యాప్యత్వం తద్వ్యాప్తిః। ఉక్తిః। సత్ప్రతిపక్ష ఇత్యర్థః। ప్రకృత సాధ్యవ్యాప్యవ్యాప్య
జ్ఞాయమాన యోః ప్రకృత హేతుః తత్ర హేతు నవ్యస్తి నే హేతౌ సాధ్యాభావవ్యాప్యవ్యాప్య జ్ఞానద
శాయామేవ తత్ సత్ సప్రతిపక్ష తేతి స్వావనాయ వ్యాప్యత్వంతరేతి ప్రాచః। నవీనాః పునరేవం వదం
యంతి। తత్సంబంధి సాధ్యాభావవ్యాప్యవ్యాప్యత్వంతరసత్సప్రతిపక్షసత్త్వ త్రావిధ ఇతి। అత్రయా
శ్రీ ధ్యేయమితి। ఆశ్రయాసిద్ధౌ పక్షే పక్షతావచ్ఛేదకవిరహాః పక్షతావచ్ఛేదకః। విరహా వానేప
క్షాణాం। సవనాస్త్యేవ తి। అరవిందస్య ప్రసిద్ధత్వాత్ సద్విశేషణే వింతి నాయ్యోనా ఽరవిందే గగ
నియమ్యత్వం నాస్తీతి పర్యవసితో అర్థః। స్వరూపాసిద్ధౌ పక్షే హేత్వభావః। హేత్వభావవానేపక్షో వా
నను సోపాధికసాధ్యతిరిక్తస్య సవ్యా వ్యాప్తధంపం వహేతుర్భాసాం ఇత్యత ఆహ। సోపాధిక ఇతి।

దీపికాప్ర 36

వ్యాప్యత్వాసిద్ధిః వ్యాప్త్యభావవత్త్వం సాధ్యః। సోపాధికహేతౌ నియమేన తద్వత్త్వే। సోపాధికో వ్యా-
ప్యత్వాసిద్ధ ఏవ। న పృథగిత్యర్థః। హేత్వాభాస ఇతి భావః। సాధ్యాప్రసిద్ధిః। హేతౌ హేతుతావచ్ఛేదకా-
భావః। సాధనాప్రసిద్ధిః। యథా కాంచనమయః కాంచనధూమాదిత్యాదౌ తత్ర హేతౌ కాంచనమయం హేతు-
తావచ్ఛేదకవిశిష్టే సాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టవ్యాప్తిగ్రహః। ఫలం తయోర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతాసిద్ధ్యభావం తథా
చ వ్యాప్యత్వాభావసాధికత్వమితి। సాధ్యవ్యాపకత్వమితి। సాధ్యవ్యాపకత్వే సాధనావ్యాపకత్వే
ఏకరూపేణైకసంబంధేన వర్తమానత్వే సతి వ్యాప్యత్వం స్వార్థపూర్వాదితాదాత్మ్యత్వం వ్యాప్తిత్వేన
సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి తత్తద్వ్యాప్త్యత్వేన సాధనావ్యాపకత్వే ఏకరూపేణైకసంబంధేన వర్తమానత్వే
సతి సత్త్వేఽపి అత్యంతసంయోగేన సాధ్యవ్యాపకత్వే సతి సమవాయేన సాధనావ్యాపకత్వే సతి
సత్త్వేఽపి నాతివ్యాప్తిః। మూలోక్తోపాధిలక్షణే సాధ్యవ్యాప్తిం వారయితుం లక్ష్యలక్షణాభేదం
ప్రదర్శయతి ఉపాధిశ్రుతి ప్రీత ఇతి। యద్ధర్మవిశిష్ట సాధ్యవ్యాపకత్వం లక్షణానివేశనీయం

మనవిధ్యాపర్ష్యతత్వాత్మరప్రత్యక్షధర్మవిశిష్టవస్త్వాపేక్షకస్యకస్య విధానం మాత్రాపేక్ష వచ్చిన్నాపేక్ష
తాపేదతి వాపేక్షిః। సావిధిత్వేధియం।ఉదాహి నేతి। ప్రత్యక్షధర్మ సాధనాఖ్యాలింగిస్త తద్ధనః। వస్త్వా।
ద్రవ్యత్వం। అత్ర నవి ద్రవ్యత్వం ఇదంకేవల ప్రత్యక్షత్వేనైవ సాధ్యతాను సారేణ। ప్రాగభావ్యా
విన్యాసే జనవితాపేదితి। అత్ర జనవిత్వం ప్రత్యక్షత్వ నధవతిత్వ సాధనావచ్ఛిన్న సాధ్యవాపేక్షకత్వం ఘటత
లక్షణం అనితవిత్వాపేక్షమితి। విశానిత్వాపేక్ష మితవిధనః। జనవిత్వ సరావిదా సేనత్వం సంపాద
యితుం ప్రమేయతాపేదితి। బాధసవే సాధ్యావ్యావత్వా నిష్ప్రయసవి। త్రావ్యాభావనిష్ప్రయతేనేతి। అ
నుమితిప్రతిబంధకత్వమితవిన్నై నావ్వయి। విరోధిజ్ఞానసామగ్ర్యానేతి। ఇదం ప్రావినేమతే। వస్తు
తస్తు విరోధిపరామర్శసవి సాధ్యాభావవాపేక్షవత్త్వా నిష్ప్రయవత్వేనైవ ప్రతిబంధకత్వం లాఘవాత్।
ఏతరేషాం వవిభివారాది గ్రహాణాం। తత్రాపి వవిభివారాదిగ్రహే ష్వపి। సాధారణానేవితి। భావ ప్రధాన
నిదేశతయా సాధారణావిసవితద్ధనః। అవవిభివారాభావత్వయాతద్గ్రహాభావసావితిశేషః। వావి

వేపికాప్ర
౩౨

ప్తిజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమితచ్చేన్నాన్వయం । ఏవమగ్రేపి । హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వస్యైవ సాధ్య
తావచ్ఛేదకే హేతుసామానాధికరణ్యాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వస్యాపి వహ్నివారతయా
తద్గ్రహస్య హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావరూపతయోర్వ్యా
ప్తివారకత్వగ్రహప్రతిబంధకేతి భావః । హేతౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వప్రతిబంధకేతి భావః । హే
తౌ సాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వప్రకారకగ్రహస్య వ్యాప్తిగ్రహప్రతిబంధకత్వం తు మణిమంత్రాదినా
ప్యేన । విశిష్టవ్యాప్త్యభావతయా । హేతువ్యాపకతావచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యస
మానాధికరణాభావరూపతయా । వ్యాప్తిసంశయాధాయకత్వేనేతి । హేతావసాధారణ్యాదిజ్ఞా
నదశాయాం హేతుసాధ్యయోః సామానాధికరణ్యనిశ్చయాసంభవేన పక్షే తదాభావేన చ సాధ్య
సంశయం తు సత్త్వేన వ్యాప్తిసంశయసంభవాత్ వ్యాప్తినిశ్చయ ఇతి ప్రాచీనమతముఖ్యప్రైతెలెదం
పక్షధర్మతాజ్ఞానప్రతిబంధకత్వమితి । పక్షే । పక్షతావచ్ఛేదకవిరహస్య హేతువిరహస్యమని

ప్రియదశాయాం కేవలాపత్తావతై కవిశిష్టపక్షవృత్తి ఛ్రగ్రహసంశయాదితి భావః। ననుపంచత్వా
క్రిరసంగతాఢపాదిగ్రహదశాయామపి వ్యాభిగ్రహసంశయేన వ్యాప్తిజ్ఞానస్య వ్యాప్తినిశ్చయ
ప్రతిబంధకతాయాః అవశ్యం వక్తవ్యతయా సాధ్యేऽపి హేత్వాభాసలక్షణాక్రాంతత్వాదత
ఆహ–ఉపాధిస్త్వితి। వ్యభిచారజ్ఞానద్వారేతి। తథాచ హేత్వాభాసలక్షణే సాక్షాదనుమితితత్కా
రణాన్యతరప్రతిబంధకత్వస్యైవ నివేశనీయతయా పరముఖనిరీక్షకస్యోపాధేర్న హే
త్వాభాసత్వమితి భావః। నను తథాపి సిద్ధిసత్త్వే నుమిత్యనుదయాత్ తద్విషయస్య సాధ్యవత్ప
క్షస్యాపి హేత్వాభాసత్వమావశ్యకమితి శంకాం జరన్నైయాయికమతమవలంబ్య స్వయ
మేవ పరిహరతి। సిద్ధసాధనం త్వితి। పక్షతావిఘటకమేవేతి। తత్ర పక్షతాయాః సాధ్యసంశ
యరూపతయా తద్విఘటకత్వం సాధ్యనిశ్చయస్యోచితమితి భావః। అంతర్భవతీతి। తథాచ
నవిభాగవ్యాఘాత ఇతి భావః। దర్శితమతమితి। విధిలమిత్యాయో వ్యాఖ్యానం। నిగ్రహేతి। నవసిద్ధాం

3౮ తే। నుమితిం ప్రతిసిద్ధేః ప్రతిబంధకతయాత్ర వ్యాప్యంశే సత్కథం హేత్వాభాసత్వానేతి వాచ్యం
సిషాధయిషాయాః సిద్ధినిష్ఠ ప్రతిబంధకతాయా ముత్తేజకతయా కేవలం సిషాధయిషాసత్వాంతసి
ద్ధేః ప్రతిబంధకత్వాభావేనత్ర వ్యాప్యంశే ఉక్త హేత్వాభాసలక్షణాసంభవాదితి। అధికమస్మదీయాలో
క్రినవరోధితి వాలిఖాలియాం తర్కకర్కశరి వారవాతు రోధురోస్త్రై రనుసంధేయం॥ ఇతి తర్కసంగ్ర
హదీపికాప్రకాశే భగవద్వర్తిన్యై అనుమానపరిచ్ఛేదః॥ శ్రీగణేశాయ నమః। దక్షిణామూర్తి
గురుపరబ్రహ్మణే నమః॥ ఉపమానం లక్షయతి। అవసరసంగతాం ఉపమానం నిరూ
పయతి తద్ధేతోః। ఉపమితి స్వరూపం పులే త్వాదయతి మాంతె సంజ్ఞేతి। సంజ్ఞాగవయపదం
సంజ్ఞిగవయః తయోః సంబంధః। శక్తిః తద్జ్ఞానమితద్ధేతోః। లక్షణాం తూపమినోమితత్వే
నువ్యవసాయగమ్యోపమితిత్వమెవ ఇతి ధ్యేయం। వాక్యార్థస్మరణే గోసదృశ సంబంధం పశ్యతి
తేతి। ఏతేన స్మరణాం సాదృశ్యదర్శనజన్యమువ్యాప్తకాం తరజన్యం వాదిభయమపి సాదృ

శవిదర్శనే సతి సహకారి నతు సాదృశ్యశవిదర్శనే నజనవి త్వేన స్మరణం సహకారీతి సూచితం। పూర్వం వస్తు
వాక్యార్థం స్మరన్నితవి త్ర వతేర్వమాన సామీప్యే ప్రతవియః। వాక్యార్థం స్మరి షవినతవిధః॥ ఏవం
వవాక్యార్థస్మరణసవి సాదృశ్యశవిదర్శనజనవి తాలాభ్యానవావి పారతాలాభ ఇత్యావివాయః॥ తదనం
తరమిత్యాదిః సాదృశ్యశవిదర్శనానంతరం గవంశో గవయపదవాచ్య ఇత్యాకారిరా గవయవత్వ
రూప లఘు ధర్మ ధర్మి తావచ్ఛేదకీ రూపమితి రూపాదవితఇతవిధః॥ ఇదము పలక్షణం త్రై
ధర్మ్యవిదర్శనేనాప్యుపవిలతిరితి ధ్యేయం। వైశేషికాస్తు పాపదవాచవి తవావావి వ్య సాదవిశావి
ది పరామర్శాత్ ప్యదవాచవి త్వసావి సుమితిరేవాతేషాం నోపమానం ప్రమాణాంతరమిత్యాహుః
॥ తత్రాంతవిం వావి ప్రతిజ్ఞానమంతరాపి పదవాచవి త్వ ప్రమితేరనుభవసిద్ధత్వాదితవి నవి త్రుటి
స్త్రరః॥ శ్లో॥ ఇతి తర్కసంగ్రహ దీపికాప్రకాశే భగవదపిర్పేడుప మానపరిచ్ఛేదః॥ శ్లో॥ శ్రీ
దక్షిణామూర్తిర్ గురువరేణా రవిందార్పణమస్తు॥ నీలకంఠగురుర్ఙవందేదక్షిణామూర్తిర్
రూపిణాం। యద కైశార్థ సవము ద్ధ్యత మింద్రజాలమివిదం భువం॥ శ్లో॥ శ్రీ నీలకంఠగురు
త్రతా యె నమోనమః॥